

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΕ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 178 • ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2002 • ΝΙΣΑΝ - ΙΓΙΑΡ 5762

יהא חזק רמט גייבנט ויח דיין קינדל ישראל וזמרין מווער מרבייטן חזק אונטן בויקן לויין סטבט פירטאג, נאכ רעאכס'ן

ויעלויי כזה טחיד לחזן מצותן סככלותם יבן ערו וזכאנות לפרעה את פירום יומת רעאכס :

Θρησκείες σε διάλογο σήμερα

Του Καθηγητή κ. ΜΑΡΙΟΥ ΜΠΕΓΖΟΥ

ΟΙ ΕΙΔΩΝ σχέσεις παρουσιάζουν οι θρησκείες: την ένταση και την ύφεση. Άλλοτε βρίσκονται σε πόλεμο μεταξύ τους, είτε θερμό (χριστιανικές σταυροφορίες, βίαιοι εξισλαμισμοί) είτε ψυχρό πόλεμο (προσηλυτισμός, αποικιοκρατία), με ένταση στις σχέσεις τους.

ΑΛΛΟΤΕ παρουσιάζεται ύφεση μεταξύ των θρησκειών που παίρνει τη μορφή διαλόγου των θεολόγων. Εκεί συζητούνται τα κοινά σημεία (π.χ. ισλαμοχριστιανικός διάλογος, εβραιοχριστιανικές συναντήσεις) και αναζητούνται τα ενιαία πεδία κοινωνικής, ανθρωπιστικής, πολιτιστικής και πολιτικής δράσης (ειρήνευση στη Μέση Ανατολή, συνεργασία στα Βαλκάνια κ.λπ.).

ΕΝΤΑΣΗ και ύφεση εναλλάσσονται αδιάκοπα. Ο λόγος είναι απλός: όπως ανάμεσα στους ανθρώπους η σχέση ενέχει τη σύγκρουση, έτσι και μεταξύ των θρησκειών η έλξη εμπεριέχει την άπωση και η ένταση εναλλάσσεται με την ύφεση. Σήμερα όμως, εκείνο που επιτακτικά επιβάλλεται, είναι ο διάλογος των θρησκειών με κάθε τρόπο και σε όλα τα επίπεδα.

ΠΡΕΠΕΙ να ομολογηθεί ότι ο διάλογος είναι παρεξηγημένος ως έννοια και ως πράξη. Γι' αυτό θα δώσουμε κάποιες διευκρινήσεις για να διαλύσουμε μερικές καλόπιστες παρεξηγήσεις, σημειώνοντας τι δεν είναι και τι στ' αλήθεια είναι ένας διαθρησκευτικός διάλογος, όπως ο ισλαμοχριστιανικός ή ο εβραιοχριστιανικός που διεξάγονται στις τρεις τελευταίες δεκαετίες.

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ δεν είναι «παζάρι» ούτε «διπλωματία». Δεν πρόκειται για μια αγοραία συναλλαγή «δωσ' μου να σου δώσω» ούτε είναι καμιά εμπορική διαπραγμάτευση «χάνω - κερδίζω». Επίσης ο διαθρησκευτικός διάλογος δεν έχει τίποτε κοινό με τη διπλωματία, που είναι η συνέχιση του πολέμου με άλλα μέσα. Βεβαίως, δεν έχει καμιά σχέση με την προσποίηση των Δημοσίων Σχέσεων ούτε με τη φαρισαϊκή υποκρισία της «επίθεσης φιλίας» σε καιρό ανακωχής ανάμεσα στα αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Ο διαθρησκευτικός διάλογος δεν είναι υπόθεση πολιτική ούτε οικονομική.

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ είναι επιταγή θεολογική και ανθρωπολογική. Ανταποκρίνεται στην πεμπτούσια της θρησκείας, η οποία ορίζεται ως η σχέση του ανθρώπου με το θείο. Αφού καθεμιά θρησκεία χωριστά και με

τον δικό της τρόπο σχετίζει τον άνθρωπο προς τον Θεό, τότε όλες οι θρησκείες μαζί κι από κοινού οφείλουν να σχετίζονται μεταξύ τους, έχοντας ως μέσο τον θεολογικό διάλογο.

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΟΤΕ δυνατόν οι θρησκείες να κηρύττουν την ενότητα εντός των ορίων τους και ταυτόχρονα να εφαρμόζουν τον διχασμό εκτός των συνόρων τους απέναντι στους γείτονές τους. Ο διαθρησκευτικός διάλογος είναι η συνέπεια και η συνέχεια της ουσίας της θρησκείας, που είναι ένας διάλογος Θεού - ανθρώπου. Πέρα όμως από τη θεολογική βάση, ο διαθρησκευτικός διάλογος έχει θεμέλια ανθρωπολογικά. Ο λόγος είναι διάλογος. Κάθε ανθρώπινος λόγος απευθύνεται πάντοτε από κάποιον άνθρωπο σε έναν άλλο συνάνθρωπο. Ο λόγος είναι ο διάλογος του εγώ με το άλλο. Στην ουσία του κάθε λόγος είναι διάλογος, και δεν μπορεί να καταντά μονόλογος ούτε αντίλογος. Ο πρώτος εχθρός του διαλόγου είναι ο μονόλογος που λειτουργεί με τρόπο εγωιστικό, αυτιστικό και ναρκισσιστικό, σαν να μιλά κάποιος μόνο με τον εαυτό του, όντας κλεισμένος στο άτομό του και αυτοϊκανοποιημένος με το εγώ του. Ο δεύτερος πολέμος του διαλόγου είναι ο αντίλογος που καταντά σκέτη αντιδικία, ανιαρή έριδα, διαρκής πολεμική, κατιτί σαν «αντιπολίτευση για την αντιπολίτευση».

ΠΕΡΑ από τον εγωπαθή μονόλογο και τον εριστικό αντίλογο, ζει ο γόνιμος διάλογος με την έντιμη και καλόπιστη κριτική που δεν καταργεί την ανθρωπινή συμπάθεια. «Φίλος μεν Πλάτων, φίλτατη δε αλήθεια» (πιο πάνω κι από τον φίλο μου τον Πλάτωνα βάζω την αλήθεια): αυτός είναι «ο χρυσός κανόνας» κάθε διαλόγου. Η ρήση του Αποστόλου Παύλου «αληθεύοντες εν αγάπη» (Εφ. 4, 15) είναι το έμβλημα του διαθρησκευτικού διαλόγου.

[Ο κ. **Μάριος Μπέγζος** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Συγκριτικής Φιλοσοφίας της Θρησκείας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το παραπάνω άρθρο έχει δημοσιευθεί στα «Νέα» 22.12.2001].

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Από τη ζωή των σκλάβων Εβραίων στην Αίγυπτο. Από την Αγκαδά του Πάσχα, έργο του Joseph ben David, Αλτόνα, Γερμανία 1738.

2 Φεβρουαρίου 1949: Ο Σικελιανός, όρθιος, με την Άννα Σικελιανού (άκρη αριστερά), στο γεύμα που τους παρέθεσε η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών μετά από τη διάλεξή του.

Ο Άγγελος Σικελιανός για τους Εβραίους και το εβραϊκό πνεύμα

A

Με την ευκαιρία της επετείου (το 2001) των πενήντα χρόνων από το θάνατο του Άγγελου Σικελιανού, αναδημοσιεύουμε το παρακάτω κείμενο από την «Εβραϊκή Εστία», της 24ης Ιουνίου 1949:

Ο κ. Άγγελος Σικελιανός εξυμνεί το εβραϊκό πνεύμα...

Πρότινος χρόνου εις την αίθουσαν του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών ο κορυφαίος των συγχρόνων Ελλήνων ποιητών κ. Άγγελος Σικελιανός έκαμε μίαν ενδιαφέρουσαν διάλεξιν περί της ζωής και του έργου του μεγάλου φιλέλληνος γαλλοεβραίου συγγραφέως Ρενέ Μορδοχαίου Γκουασταλλά, ο οποίος εφονεύθη κατά την κατοχήν υπό των Γερμανών κατά την διάρκειαν των αντιεβραϊκών φυλετικών διαγμών.

Κατά την διάλεξιν αυτήν ο κ. Σικελιανός εξύμνησε με ωραίους λόγους και με ποιητικάς εξάρσεις την αιώνιον συνεισφοράν του εβραϊκού πνεύματος εις τον παγκόσμιον πολιτισμόν και εχαιρέτισε την εθνικήν αναγέννησιν του ιουδαϊκού λαού διά της επανιδρύσεως του Κράτους του Ισραήλ.

Ιδού μερικάς στροφάς της ενδιαφερούσης ομιλίας

του κ. Σικελιανού:

«Δι' οιονδήποτε που έχει κάποιαν αμυδράν ιδέαν της πνευματικής γεωγραφίας του κόσμου, η Ευρώπη είναι κυρίως μία μωσαϊκή αποικία. Εις όλους τους ναούς μας η πρωινή προσευχή αρχίζει με τους ψαλμούς του Προφητάνακτος Δαβίδ και οι εσπερινοί εις τους ιδίους ναούς υμνούν δι' υμάς όλους την έξοδον του Ισραήλ, ενώ επίσης εις όλας μας τας ιεράς τελετάς αναφέρομεν τα ονόματα των Αβραάμ, Ισαάκ και Ιακώβ και αι προφητεΐαι του Ιερεμία, του Ησαΐα, του Δανιήλ, του Εζεκία και του Αμώς διασταυρώνονται εις το πνεύμα μας, εκτείνουσαι τα φώτα των εις τα άδυστα της εφημέρου ζωής του κόσμου τούτου. Εξάλλου εις όλα τα τμήματα του πλανήτου αι αναρίθμητοι αγγλοσαξωνικάι εκδόσεις της Αγίας Γραφής αποτελούν διά το Ισραήλ την πλέον διαδεδομένην και ανεξάντλη-

τον διαφήμεσιν. Παρά ταύτα όμως από αιώνων εις την Ευρώπην το όνομα του Ισραήλ αποτελεί σύνθημα διωγμού δι' έναν λαόν ο οποίος καθ' όλον τον βίον της Ευρώπης υπήρξε το άλας και η ζύμη της οικονομικής και πνευματικής της αναγεννήσεως.

Ο λαός αυτός δεν παύει να ακονίζει κατά την διάρκειαν των αιώνων τας λεπτοτέρας του αρετάς χάριν εις το αξιοθαύμαστον αίσθημα που κατέχει των πρακτικών απόψεων του ευρωπαϊκού βίου, αίσθημα που οφείλει από της εποχής της διασποράς του εις το γεγονός ότι ο Ισραήλ απεμακρύνθη από τα στενώς πολιτικά συμφέροντα η κατάχρησις των οποίων επιφέρει την φθορά των δυτικών λαών και την οξύνειαν αυτήν επιδεικνύει τόσον εις τα οικονομικά προβλήματα όπου καταλαμβάνει την πρώτην θέσιν εν μέσω των Διεθνών ανταγωνισμών όσον και εις τα καθαρώς πνευματικά προβλήματα εις τα οποία πολύ συχνά κρατεί

το σκήπτρον της διανοήσεως. Έτσι ενώ με ένα Αϊνστάϊν ή ένα Μπέρξον - διά να μην αναφέρω παρά δύο μεταξύ των πλέον συγχρόνων μαρτύρων της παγκοσμίου πνευματικής του υπεροχής - ο Ισραήλ επιβάλλεται διαρκώς περισσότερον εις το πεδión της παγκοσμιοτήτος, προκαλεί αντιθέτως τον φθόνον και το μίσος των λαών που κατέχονται από πολιτικήν απληστίαν και εις κανονικά διαστήματα τους ωθεί εις το να αποπειρώνται να τον εξολοθρεύσουν όπως το απειράθη κατά τα τελευταία έτη η ακατανόμαστος αντισημιτική εκστρατεία του Αδόλφου Χίτλερ. Εις όλας αυτάς τας λαμπράς αποδείξεις της ηθικής και πνευματικής ανωτερότητος του Ισραήλ ήρχετο να προστεθή δι' εμέ με την σειράν της χάρις εις το έργον του «Ο Μύθος και το Βιβλίον» η σεμνώς προφητική και βαθύτατα ανθρωπιστική φυσιογνωμία του Γκουσταλλά...».

B

Από το βιβλίον «Ιερουσαλήμ - Ανέκδοτο Ημερολόγιο του Άγγελου Σικελιανού (Απρίλιος - Μάιος 1921)», που εκδόθηκε με επιμέλεια - σχόλια της Ρ. Φράγκου - Κικίλια («Ελληνικά Γράμματα», 2002), αναδημοσιεύουμε τα παρακάτω:

Εγγραφή στο Ημερολόγιο

Ιερουσαλήμ Μ. Παρασκευή 16/29 Απριλίου 1921:

17ν ολόρθο στους ώμους του [ς].

Ένας ορθωμένος έτσι σαν

είδωλο παίζει με δυο γυ-

μνά σπαθιά. Οι Εβραίοι

είνε κλεισμένοι. Οι

Μουσουλμάνοι περνούν

από

τους δρόμους τους

προκλητικοί, νιώθοντας

πως οι Εβραίοι φοβούνται.

Ο θρήνος των Εβραίων μπρος στα τείχη του Σολομώντος

Την ίδια μέρα ο Σικελιανός εντυπωσιάζε-
ται και από το θέαμα των Εβραίων που
θρηνούν μπρος στα τείχη του Σολομώ-
ντος την απώλεια της Σιών. Ο ποιητής τους πε-
ριγράφει, γυναίκες και άνδρες, νέους και γέ-
ρους, να ακουμπούν στον «τοίχο των θρήνων» ή
«τοίχο των δακρύων», στο απομεινάρι δηλαδή
του Ναού του Σολομώντος και να διαβάζουν τον
Ιερεμία κλαίγοντας και θρηλώντας.

Ακολουθεί η εγγραφή *Επιστροφή*, η οποία
μπορεί να σημαίνει απλώς την επιστροφή του
Σικελιανού στην πανσιόν όπου έμενε, ίσως όμως
και την επιστροφή των Εβραίων από όλα τα ση-
μεία της γης στη Σιών, σκέψη που ενδέχεται να
του δημιούργησε το θέαμα των θρηνούντων
Εβραίων. Στους Εβραίους, πάντως, αναφέρεται
η επόμενη εγγραφή: *Οι Εβραίοι δε δείχνουν μέ-
νος εθνικό. οι γραμματισμένοι ντρέπονται να
φωνάζουν*. Αμέσως μετά σημειώνει την αντίθεση
με το [εθνικό:] *μένος των αράβων*. Η παρατήρη-
σή του φαίνεται σωστή, γιατί οι μεν Εβραίοι, λα-
ός υπομονετικός, δεν έδειχναν ακόμη το μένος
τους, πράγμα που έκαναν οι Άραβες φοβούμενοι
πως ίσως γι' αυτούς ήταν πολύ αργά. Μέχρι που
το 1948 οι φόβοι τους επαληθεύτηκαν.

Από τις εγγραφές του απογεύματος της
9ης/22ας Απριλίου διαφαίνεται κάποια συμπά-
θεια του Σικελιανού προς τους Εβραίους. Η συ-
μπάθεια αυτή εξακολούθησε να υπάρχει και μέ-
χρι το τέλος της ζωής του. Στις 6.7.1931, για πα-
ράδειγμα, γράφει - και καλά κάνει - άρθρο στην
εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*, με τίτλο «Μετά τα
γεγονότα. Αφορμαί και αίτια», για τον διωγμό
των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Στο άρθρο αυ-
τό παίρνει σαφώς το μέρος τους και με ιδιαίτερα
λεπτό τρόπο καλεί αυτούς που προκάλεσαν τα
γεγονότα εναντίον τους να καταφύγουν στην αυ-
τοκριτική και να επανεξετάσουν τη θέση τους.
Στη δε ομιλία που έδωσε στις 2.2.1949 στο Γαλ-
λικό Ινστιτούτο με τίτλο «Ιουδαϊσμός και Ελλη-
νισμός. (Το μάθημα του Ρενέ Μαρδοχαίου Γκου-

αστάλλά)» και που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό
Νέα Εστία (τόμ. 45, 1.2.1949) εξαιρεί την προσω-
πικότητα του Εβραίου καθηγητή, δασκάλου στη
Γαλλία, του Roger Milliet, αλλά δρόττεται και
της ευκαιρίας να επισημάνει τις αρετές του ιου-
δαϊκού λαού και τις στενές του ανέκαθεν σχέσεις
με τον ελληνικό.

Αναφερόμενος, λοιπόν, ο Σικελιανός θετικά
γενικά στους Εβραίους επισημαίνει ειδικότερα
τα εξής:

α) Η Ευρώπη, ουσιαστικά, είναι μια Μωσαϊ-
κή αποικία μιας και σ' όλους μας τους [χριστια-
νικούς] ναούς, ο όρθρος ξεκινάει με τους ψαλ-
μούς του Προφητάνακτα Δαβίδ, κι ο εσπερινός
στους ίδιους ναούς υμνεί για όλους μας την έξο-
δο του Ισραήλ από την Αίγυπτο, ενώ σε κάθε επί-
σημη ημέρα μας υμνούμε τον Αβραάμ, τον Ισα-
άκ και τον Ιακώβ, και οι προφητείες του Ιερεμία,
του Ησαΐα, του Δανιήλ, του Ιεζεκιήλ, του Αμώς
διασταυρώνονται μες στο μυαλό μας, χύνοντας
το φως των αστραπών τους μέσα στο πηχτό σκο-
τάδι της τρεχούμενης πολιτικής του κόσμου ζω-
ής.

β) Ο Ισραήλ έχει γίνει το σύμβολο της ομαδι-
κής δίωξης ενός λαού.

γ) Οι Εβραίοι είναι πρώτοι στον διεθνή οικο-
νομικό ανταγωνισμό.

δ) Ο εβραϊκός λαός είναι πρώτος και στον
χώρο του πνεύματος (Αϊνστάιν, Μπερξόν κ.ά.)
και αυτή είναι η αιτία για την οποία άλλοι λαοί
επιδιώκουν την εξουθένωσή του.

ε) Σύμφωνα με αρχαιότατη παράδοση ο Μου-
σής και ο Ορφέας μνήθηκαν μαζί στους Αιγυ-
πτιακούς Ναούς, πράγμα που δηλώνει άμεση
σχέση Ιουδαϊσμού και Ελληνισμού (ΠΛ, Ε', 196,
197, 210).

Ο αφανισμός των Ισραηλιτών της Δράμας

και η ιστορική και πολιτική διάσταση του ελληνο - εβραϊκού Ολοκαυτώματος*

Του Καθηγητή κ. Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ

Το πρώτο που αισθάνεται όποιος καταπιάνεται με την ιστορία του αφανισμού του ιουδαϊκού στοιχείου της Δράμας είναι το μεγάλο συναισθηματικό βάρος που πρέπει να σηκώσει: Πώς να αποτιμήσεις τη μνήμη μιας ολοκληρωτικά χαμένης ανθρώπινης κοινότητας, χωρίς να περιπέσεις στην ευκολία της ρητορείας - η οποία, στο κάτω κάτω, δεν έχει πια καμιά σημασία όχι μόνο για εκείνους που χάθηκαν, αλλά ούτε και γι' αυτούς που επέζησαν; Τελικά, τον μοναδικό οβολό που μπορεί ένας ιστορικός να συνεισφέρει στο μνημόσυνο αυτό για τις χαμένες ψυχές των συνανθρώπων μας είναι μια σύντομη αναδρομή στην πορεία της εβραϊκής κοινότητας της Δράμας μέσα στο χρόνο και στα γεγονότα που οδήγησαν στον τελικό της αφανισμό. Μένω με την προσδοκία ότι η παρέμβασή μου θα μπορούσε ίσως να ενθαρρύνει και τις προσπάθειες που γίνονται τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας για την ερμηνεία της μεγάλης αυτής ανθρώπινης τραγωδίας. Γιατί, δυστυχώς, η ιστορία των Εβραίων της Δράμας - μιας μικρής, αλλά αξιόλογης ανθρώπινης κυψέλης - δεν έχει ουσιαστικά γραφτεί ακόμα. Μόλις τα τελευταία χρόνια άρχισε η συστηματική συγκέντρωση των απαραίτητων αρχειακών τεκμηρίων και η αξιοποίηση των διαθέσιμων στοιχείων**. Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τα δεδομένα αυτά δεν είναι δυνατό εδώ παρά να περιοριστώ σε μερικά μόνο δείγματα, που μπορούν να βοηθήσουν τον μη ενημερωμένο ακροατή να σχηματίσει μιαν αδηρή έστω εικόνα της ιστορικής μοίρας που είχε η δραμινή ισραηλιτική κοινότητα. Θα προσπαθήσω επίσης να εντοπίσω τις ενδεχόμενες ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η περίπτωση της σε σχέση με την τύχη άλλων ομόθρησκων εστιών της Ελλάδας.

Οι μαρτυρίες για την παρουσία των Εβραίων στην ανατολική Μακεδονία γενικότερα και στην περιοχή της Δράμας ειδικότερα φτάνουν τουλάχιστον ως τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Η παρουσία όμως αυτή γίνεται περισσότερο αισθητή κατά τον 19ο αιώνα, σε μια εποχή δηλαδή κατά την οποία τόσο η Δράμα όσο και οι γειτονικές της πόλεις Σέρρες και Καβάλα μετατρέπονταν σε αξιόλογα παραγωγικά και μεταπρακτικά κέντρα του βορειοελλαδικού χώρου. Είναι μάλιστα ενδεικτικό το γεγονός ότι ορισμένοι Ισραηλιτές της Δράμας, σπάζοντας ως ένα βαθμό την παράδοση - που τους ήθελε να ασχολούνται πάντοτε και αποκλειστικά με αστικά βιοτεχνικά και εμπορικά επαγγέλματα - συνδέθηκαν και με οικονομικούς τομείς που εξαρτιόνταν άμεσα από τις εργασίες της υπαίθρου, ιδιαίτερα βέβαια από την καπνοκαλλιέργεια. Η στροφή αυτή σημαδεύεται στις αρχές του αιώνα μας από μιαν ολόενα και περισσότερο διευρυνόμενη προσέγγιση χριστιανών, μουσουλμάνων και Ισραηλιτών στον επαγγελματικό τομέα, ύστερα από την προαιώνια κοινωνικό - θρησκευτική τους περιχαράκωση.

Η προσέγγιση συνεχίστηκε και κατά τη δύσκολη περίοδο της πρώτης βουλγαρικής κατοχής, στα 1912 - 1913. Είναι μάλιστα αξιοπρόσεκτο ότι η σύγκλιση εκείνη - που αποτελούσε ένα είδος άμυνας στους διωγμούς που άρχισαν οι νέοι κυρίαρχοι - ενθαρρύνθηκε από τους θρησκευτικούς ηγέτες των τριών κοινοτήτων. Από την πλευρά των χριστιανών πρωτοστάτησε ένας φωτισμένος Ορθόδοξος ιεράρχης, ο Μητροπολίτης Δράμας Αγαθάγγελος. Η αγαστή συμβίωση των τριών στοιχείων συνεχίστηκε και στο διάστημα της ελληνικής κυριαρχίας, που άρχισε το καλοκαίρι του 1913. Αλλά η γαλήνη αυτή κράτησε λίγα μόνον χρόνια: Τον Αύγουστο του 1916, στη διάρκεια

κινήσεις κατοίκων στη διάρκεια του Μεσοπολέμου - αξιολογες βουλγαρόφωνες εστίες. Γι' αυτό και η αντίσταση του πληθυσμού ήταν έντονη και η άρνησή του να αποδεχτεί το νέο και εξαιρετικά βάνανσο καθεστώς καθολική. Το γεγονός αυτό ανάγκασε τις βουλγαρικές αρχές να αντικαταστήσουν ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό των κατακτημένων επαρχιών «από τις ανώτερες βαθμίδες ως τους θυρωρούς», προσπαθώντας να αλλάξουν ριζικά - εκτός από τη διοικητική - την εκπαιδευτική, τη γλωσσική, την εκκλησιαστική και την οικονομική και, σε δεύτερο στάδιο, και τη δημογραφική και εθνολογική κατάσταση. Από τις αρχές λοιπόν της βουλγαρικής κατοχής άρχισαν οι απελάσεις, η οικονομική αφαίμαξη και ποικιλόμορφοι κοινωνικοί περιορισμοί, και, στη συνέχεια, οι εκτοπισμοί, οι βίαιες στρατολογίες στα τάγματα εργασίας και γενικά κάθε είδους διώξεις που θα προκαλούσαν εθνολογική αλλοίωση των βουλγαροκρατούμενων ζωνών. Η κατάσταση έγινε αφόρητη μετά την εξέγερση της Δράμας και ιδιαίτερα του Δοξάτου, τη νύχτα της 28ης Σεπτεμβρίου 1941. Το δραματικό αυτό γεγονός έδωσε την ευκαιρία στους κατακτητές να προχωρήσουν σε μαζικές εκτελέσεις χιλιάδων ανθρώπων (ο αριθμός τους υπολογίζεται για τη Δράμα σε 2 - 3.000 και για ολόκληρο το νομό σε 5 - 6.000 άτομα). Επιπλέον, η άγρια τρομοκρατία, που ακολούθησε, ανάγκασε 25.000 κατοίκους (χριστιανούς και ισραηλίτες) να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να κατευθυνθούν, για να σωθούν, από την ανατολική Μακεδονία σε γερμανοκρατούμενες ζώνες, κυρίως προς τη Θεσσαλονίκη. Από τους φυγάδες αυτούς οι 23.000 προέρχονταν από την περιοχή της Δράμας.

Σε ολόκληρο το διάστημα των διωγμών του 1941 το εβραϊκό στοιχείο της ανατολικής Μακεδονίας υφίστατο ανάλογες διώξεις και αντίστοιχες απώλειες. Εξάλλου, η χριστιανο - εβραϊκή σύγκλιση, που είχε προχωρήσει, όπως είπαμε, από το 1913 με ταχύτατα βήματα, συνένωνε τα δύο στοιχεία και στις χαρές και στα δεινά τους. Μερικοί πάντως Βούλγαροι ιθύνοντες διαφωνούσαν με τις απελάσεις και των Εβραίων, επειδή προσδοκούσαν πολιτικά και άλλα οφέλη. Αλλά τελικά οι αντιρρήσεις αυτές υπερφαλαγγίστηκαν με εντολές των ανωτέρων τους από τη Σόφια.

Δέκα μήνες μετά τους πρώτους μαζικούς διωγμούς στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, τον Αύγουστο του 1942, συστάθηκε στη Σόφια η λεγόμενη «Επιτροπή Εβραϊκών Υποθέσεων». Η εξέλιξη αυτή αποτελούσε συνέχεια των αντισημιτικών νομοθετικών μέτρων που είχαν ληφθεί από τη βουλγαρική κυ-

βέρνηση Φίλοφ το καλοκαίρι κιόλας του 1940, πριν δηλαδή από την τελική πρόσδεση της Σόφιας στο άρμα του Άξονα, τον Μάρτιο του 1941. Εξάλλου, τα μέλη της κρατικής αυτής οργάνωσης (και ειδικότερα ο προϊστάμενός της Αλεξάντρ Μπέλεφ) ήταν στην πλειονότητά τους παλιοί και σεσημασμένοι συνεργάτες των φασιστικών και αντιεβραϊκών οργανώσεων των Λεγεωναρίων και των Ratnitsi, που είχαν επιδείξει έντονη αντισημιτική δράση στη Βουλγαρία κατά τη δεκαετία του 1930. Ο πρώτος στόχος της «Επιτροπής Εβραϊκών Υποθέσεων» ήταν η εξουθένωση και η εξόντωση όλων των Εβραίων των κατεχόμενων καταρχήν βουλγαρικών χωρών. Το καταστροφικό έργο άρχισε με νέες οικονομικές διώξεις, αλλεπάλληλες κατασχέσεις περιουσιών, αυστηρή απαγόρευση των μετακινήσεων και, από τις αρχές του 1943, με την ειδική σήμανση των εβραϊκών σπιτιών και καταστημάτων, αλλά και των ίδιων των ανθρώπων με το κίτρινο αστέρι. Ήταν φανερό ότι οι βουλγαρικές αρχές έθεταν σταδιακά σε εφαρμογή τη δοκιμασμένη τακτική που είχαν ήδη αρχίσει να εφαρμόζουν και στην υπόλοιπη Ελλάδα οι Γερμανοί εντολείς τους.

Η τακτική αυτή καθορίστηκε ύστερα από ειδική γερμανο - βουλγαρική συμφωνία, που υπογράφηκε στη Σόφια στις 22 Φεβρουαρίου 1943 ανάμεσα στον Μπέλεφ και τον εξουσιοδοτημένο γι' αυτό το σκοπό Γερμανό αξιωματούχο των Ες - Ες Dannecker. Στη συμφωνία εκείνη προβλεπόταν ο εκτοπισμός 20.000 Εβραίων από τις βουλγαρικές ζώνες κατοχής της ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης και της νότιας Γιουγκοσλαβίας, και καθορίζονταν οι λεπτομέρειες του εντοπισμού, της σύλληψης και της μεταφοράς τους στα στρατόπεδα της ανατολικής Ευρώπης - με τους βουλγαρικούς σιδηροδρόμους ως το Δούναβη και με ποταμόπλοια ως τη Βιέννη.

Υπεύθυνος για την εκτέλεση της ανόσιας επιχείρησης στη Δράμα ορίστηκε ο αρχηγός της βουλγαρικής αστυνομίας της Γκρούεφ. Αυτός έδωσε και τη μυστική εντολή στις δυνάμεις του να συλλάβουν, το βράδυ της 3ης προς την 4η Μαρτίου 1943, όλους ανεξαιρέτα τους Ισραηλίτες της πόλης. Ταυτόχρονα σχεδόν πραγματοποιήθηκε από τις βουλγαρικές αστυνομικές και στρατιωτικές αρχές η σύλληψη των Εβραίων ολόκληρης της βουλγαρικής ζώνης κατοχής. Οι περισσότεροι από τους συλληφθέντες συγκεντρώθηκαν στις κατά τόπους καπναποθήκες. Οι Δραμινοί Ισραηλίτες σιτβάχτηκαν στο κτίριο του Μονοπωλείου Καπνού.

Ενδεικτικά για τον γενικευμένο - και ακριβή στην εκτέλεσή του - χαρακτήρα της επιχείρησης είναι τα αριθμητικά δεδομένα. Έτσι, από το σύνολο των 592

Εβραίων, που ζούσαν στη Δράμα τη νύχτα των συλλήψεων, πιάστηκαν οι 591! Εξάλλου, από τους 4.273 Ισραηλίτες της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης εκτοπίστηκαν οι 4.058, στους οποίους όμως θα πρέπει να προστεθούν και αρκετές άλλες δεκάδες, που στάλθηκαν στα στρατόπεδα του θανάτου με χωριστές αποστολές από τη γερμανοκρατούμενη ζώνη της Ορεστιάδας - Σουφλίου και από άλλες ελληνικές περιοχές (κυρίως μέσω Θεσσαλονίκης). Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με έναν ολοκληρωτικό αφανισμό και των Εβραίων της Δράμας (κάπου 1.200 ψυχές) και άλλων κοινοτήτων της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης. Αλλά και πάλι δεν έχουμε το σύνολο των θυμάτων, θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και αρκετούς από εκείνους που είχαν περάσει στη Βουλγαρία στις παραμονές του πολέμου. Από αυτούς το σύνολο σχεδόν χρησιμοποιήθηκε από τις βουλγαρικές αρχές σε καταναγκαστικά έργα οδοποιίας, 200 πνίγηκαν κατά το ναυάγιο του πλοίου, που θα τους μετέφερε στη Μέση Ανατολή, και αρκετοί χάθηκαν από άγνωστες αιτίες, κυρίως από τις κακουχίες και την πείνα, σε διάφορα εργοτάξια και τάγματα εργασίας μέσα στη Βουλγαρία.

Οι εκτοπιζόμενοι Ισραηλίτες της Δράμας και των άλλων ελληνικών επαρχιών υπό βουλγαρική κατοχή μεταφέρθηκαν σιδηροδρομικώς αρχικά στη Σόφια και από εκεί στο Blagoevgrad. Στον σταθμό της ίδιας πόλης μεταφέρθηκαν και οι 7.144 Εβραίοι, που συνελήφθησαν το Μάρτιο του 1943 στη βουλγαροκρατούμενη γιουγκοσλαβική Μακεδονία και στα επίσης κατεχόμενα σερβικά εδάφη. Οι άθλιες συνθήκες μεταφοράς τόσων χιλιάδων ανθρώπων προκάλεσαν και τους πρώτους θανάτους, αρχικά κατά τη μεταγωγή τους (στις 18 και 19 Μαρτίου) με το τρένο ως το λιμάνι του Λομ, στο Δούναβη, και στη συνέχεια, με τέσσερα εμπορικά ποταμόπλοια προς τη Βιέννη. Συνεχίζοντας ημερολογιακά το ταξίδι του θανάτου, παρακολουθούμε το καταδικασμένο ανθρώπινο κοπάδι να μεταφέρεται με τρένο από την αυστριακή πρωτεύουσα, στις 5 Απριλίου, αρχικά στο Κατόβιτσε της Πολωνίας και από εκεί στο μοιραίο τέρμα: στο στρατόπεδο της Treblinka. Εκεί θανατώθηκαν όλοι χωρίς οίκο και εξαιρέσεις.

Παράλληλα με τον εξολοθρεμό των ανθρώπων, επιδιώχθηκε και εκτελέστηκε και η λεηλασία των περιουσιών τους: Αμέσως μετά την ολοκλήρωση των εκτοπισμών των Εβραίων της ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης οι βουλγαρικές αρχές μετέφεραν την κινητή περιουσία τους στη Βουλγαρία, την έβγαλαν σε δημοπρασίες και καρπώθηκαν τα έσοδά τους,

αποδίδοντάς τα κυρίως σε βουλγαρικούς κρατικούς οργανισμούς. Στο βουλγαρικό δημόσιο επίσης παραχωρήθηκε και ολόκληρη σχεδόν η ακίνητη περιουσία των Ισραηλιτών στη Δράμα.

Διεξήλθα με ταχύτητα το Γολγοθά των Ισραηλιτών συμπολιτών μας, αποφεύγοντας επίτηδες αναφορές σε ανατριχιαστικές λεπτομέρειες των συνθηκών, υπό τις οποίες έγινε η μεταφορά τους, και ακόμα περισσότερο, της άθλιας διαβίωσης στην οποία υποβλήθηκαν λίγο πριν από τη μαζική τους θανάτωση. Η επιλογή αυτή έγινε επίτηδες: Συγκρατώντας - όσο αυτό είναι εφικτό - την οδύνη για τις άδικα χαμένες ψυχές των συνανθρώπων μας, μπορούμε, ελπίζω, να αποτιμήσουμε με σχετική ψυχραιμία τις ιστορικές παραμέτρους και τα χαρακτηριστικά αυτής της μεγάλης, ανελήπτης, αλλά και παράλογης ανθρωποθυσίας.

Ποια είναι λοιπόν η θέση του αφανισμού της ιουδαϊκής κοινότητας της Δράμας στη συνολική ιστορία του Ολοκαυτώματος; Με άλλα λόγια, ποιες είναι οι τυχόν ιδιαιτερότητες και τα τοπικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει η ανόσια πράξη του εξολοθρεμού μιας μικρής, ειρηνικής και ακίνδυνης ανθρώπινης ομάδας μιας επαρχιακής ελληνικής πόλης;

Το πρώτο ερώτημα που απασχόλησε τους ερευνητές είναι η αντιφατικότητα της πολιτικής της Σόφιας έναντι του «εβραϊκού ζητήματος»: Η κυβέρνηση Φίλοφ, ενώ φρόντισε να εξοντώσει χωρίς εξαίρεση και χωρίς έλεος τους Εβραίους της ελληνικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης (καθώς επίσης και τους ομοθρήσκους των κατεχόμενων γιουγκοσλαβικών εδαφών), εξείρεσε τελικά - με διάφορα τεχνάσματα - από τις θανατερές αποστολές προς τη Γερμανία τους Ισραηλίτες που είχαν βουλγαρική υπηκοότητα. Το γεγονός ότι οι Βούλγαροι στρατολόγησαν υποχρεωτικά το εβραϊκό στοιχείο της χώρας τους στα τάγματα καταναγκαστικής εργασίας (όπου προκλήθηκαν, όπως είπαμε, αρκετές, αλλά όχι μαζικές απώλειες από τις κακουχίες, τις αρρώστιες και την πείνα), δεν αναιρεί το γεγονός ότι τελικά οι Βούλγαροι ακολούθησαν έναντι των Ισραηλιτών της δικαιοδοσίας τους δύο μέτρα και δύο σταθμά: στην περίπτωση των Ελλήνων Εβραίων δυσμενή και καταστροφική πολιτική, στην περίπτωση των Εβραίων της Βουλγαρίας μian ανεκτική τακτική, που αποδείχτηκε τελικά και σωτήρια για τους περισσότερους.

Πριν προχωρήσω στη δική μου ερμηνεία, θα ήθελα να καταθέσω εδώ μερικά δεδομένα που μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόηση - ως ένα πάντοτε βαθμό - της αντιφατικότητας αυτής. Πρόκειται για την αντί-

στοιχη στάση των άλλων κυβερνήσεων των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης έναντι των Εβραίων των δικών τους επικρατειών. Οι χώρες της περιοχής, που συμμαχισαν με τους Ναζί, δηλαδή η Ρουμανία και η Ουγγαρία, ακολούθησαν περίπου την ίδια τακτική, όπως και οι Βούλγαροι: Απέφυγαν να συλλάβουν τους Ισραηλίτες υπηκόους των, αλλά προχώρησαν σε συλλήψεις και σε εκτοπισμούς των ομοθρόσκων τους των κατεχόμενων εδαφών: της Μπουκοβίνας και της Βεσσαραβίας οι Ρουμάνοι, της Βοϊβοντίνας και της Τρανσυλβανίας οι Ούγγροι. Αντίθετα, οι κυβερνήσεις που προήλθαν από χώρες που αντιστάθηκαν στη ναζιστική κατάκτηση - όπως π.χ. η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία - δεν κατάφεραν να σώσουν τους Ισραηλίτες υπηκόους των: Στην περίπτωση της Ελλάδας η καταστροφή συντελέστηκε παρά τις όποιες αντιδράσεις της κατοχικής κυβέρνησης της Αθήνας (αφήνω τις έντονες και γενναίες, με τα μέτρα της εποχής, διαμαρτυρίες της εκκλησιαστικής και ακαδημαϊκής ηγεσίας της χώρας). Στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας τα πράγματα ήταν περισσότερο περίπλοκα, εξαιτίας του διαμελισμού της: Στις κατεχόμενες από τους Βουλγάρους γιουγκοσλαβικές ζώνες η σύλληψη και ο εκτοπισμός των Εβραίων ακολούθησε, όπως είπαμε, τα πρότυπα των βουλγαροκρατούμενων ελληνικών επαρχιών. Στα καθαυτό σερβικά εδάφη πάλι οι Εβραίοι είχαν την ίδια μοίρα με τους ομοθρόσκους των της κατεχόμενης Ελλάδας: εξοντώθηκαν σχεδόν στο σύνολό τους ήδη από τον Μάιο του 1942. Στην περίπτωση βέβαια της Κροατίας (δορυφόρου τότε της Γερμανίας και περισσότερο ορμητικής στο καταστροφικό της έργο, από όσο οι Ναζί πάτρονές της) ίσχυσε σχεδόν ό,τι και στην ίδια τη Γερμανία: στρατόπεδα συγκέντρωσης μέσα σε κροατικό έδαφος και εξόντωση δεκάδων χιλιάδων Εβραίων (αλλά και χριστιανών Ορθοδόξων) με μαζικές εκτελέσεις, με τις ευλογίες μάλιστα των προκαθημένων της κροατικής ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Τέλος, στις ιταλοκρατούμενες περιοχές της Αλβανίας και του Κοσσυφοπεδίου επικράτησαν ηπιότερες καταστάσεις, ανάλογα με εκείνες που παρατηρήθηκαν και στις περισσότερες επαρχίες της Ελλάδας, των οποίων η διοίκηση είχε ανατεθεί στους Ιταλούς. Η ουσιαστική έναρξη του προγράμματος εξολοθρευμού του ελληνο - εβραϊκού στοιχείου και των ιταλικών ζωνών κατοχής άρχισε από τους ίδιους τους Γερμανούς, αλλά μετά τη μεταστροφή της πολιτικής της Ιταλίας και την όψιμη μεταπήδησή της από το στρατόπεδο του Άξονα στο πλευρό των Συμμάχων.

Είναι λοιπόν φανερό η επιλεκτική εκ μέρους των

Βουλγάρων μεταχείριση των Ελλήνων Εβραίων των κατεχόμενων εδαφών. Και τα αίτια αυτής της τρομακτικής επιλογής συνδέονται καταρχήν με την πολιτική των βουλγαρικών αρχών έναντι του συνολικού πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης. Οι Ισραηλίτες των περιοχών αυτών είχαν αρχίσει να ταυτίζονται τη μοίρα τους, τουλάχιστον από την εποχή της απελευθέρωσης και εξής, με τους χριστιανούς συντοπίτες τους. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι οι Εβραίοι ολόκληρης της Ελλάδας και φυσικά και της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης είχαν προσφέρει σημαντική συμβολή τόσο στον ελληνο - ιταλικό πόλεμο του 1940 όσο και στην Εθνική Αντίσταση. Συνεπώς, ταυτιζόμενοι με τους Έλληνες χριστιανούς ενέπιπταν στο ίδιο πρόγραμμα εθνοκάθαρσης των Βουλγάρων κατακτητών. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολύ αργότερα η πολιτική της φασιστικής κυβέρνησης Φίλοφ έναντι των Ελλήνων Ισραηλιτών δέχτηκε σφοδρή κριτική, αλλά όχι επειδή μεταχειρίστηκε το εβραϊκό στοιχείο με τρόπο απάνθρωπο, οδηγώντας το κοπαδιαστά στα στρατόπεδα του θανάτου, αλλά επειδή δεν το προσεταιρίστηκε, ώστε να το αξιοποιήσει σε ενδεχόμενες μεταπολεμικές διεκδικήσεις της Βουλγαρίας σε ελληνικά εδάφη.

Η δεύτερη αντίφαση έχει να κάνει με τη θέση πολλών ερευνητών, οι οποίοι πιστεύουν ότι οι αριθμοί διάσωσης του εβραϊκού πληθυσμού σε διάφορα σημεία της Βαλκανικής εξαρτήθηκαν ως ένα σημείο και από το στάδιο της ενσωματώσιμης στον χριστιανικό περίγυρο. Αυτό ίσχυσε στις μικρές αριθμητικά και γι' αυτό εύκολα ενσωματώσιμες κοινότητες, των οποίων τα μέλη, επειδή διαχέονταν εύκολα στον υπόλοιπο πληθυσμό, είχαν περισσότερες πιθανότητες είτε να ενταχθούν προσωρινά σε χριστιανικές οικογένειες είτε να καταφύγουν στην ύπαιθρο και να διασωθούν στα ορεινά. Αντίστροφα, στις μεγάλες συγκεντρώσεις εβραϊκού πληθυσμού - όπως π.χ. της Θεσσαλονίκης - η μακρόχρονη οικονομική και κοινωνική αυτάρκεια προκαλούσε και την κοινωνική περιχαράκωση και, κατά τη μοιραία στιγμή, την εύκολη διάκριση των Εβραίων από τους υπόλοιπους κατοίκους και τον εντοπισμό τους από τους διώκτες τους. Αλλά η ερμηνεία αυτή δεν αφορά τους Δραμινούς Ισραηλίτες: Όπως αναφέραμε ήδη αρκετές φορές, η μικρή κοινότητα της πόλης αυτής είχε παρουσιάσει, είτε εξαιτίας του μικρού αριθμού των μελών της είτε και των τοπικών συνθηκών, αρκετά πρόωμες τάσεις συνταύτισης με την υπόλοιπη κοινωνία της Δράμας. Συνεπώς, ο εντοπισμός τους από τις αστυνομικές

αρχές οφειλόταν σε άλλα αίτια: Στην έγκαιρη καταρχήν ονομαστική καταγραφή τους από τους Βουλγάρους και στην ακριβή τήρηση των εντολών των Γερμανών ιθυνόντων, που είχαν σχεδιάσει λεπτομερώς τη μεθοδολογία της σύλληψης και της μεταγωγής σε γερμανικά εδάφη των θυμάτων. Ο μικρός εξάλλου αριθμός τους έκανε την καταγραφή αυτή σχετικά εύκολη υπόθεση.

Η επιλεκτική λοιπόν στάση της Σόφιας - ευμενής έναντι των Ισραηλιτών της βουλγαρικής επικράτειας και αδυσώπητη έναντι των Εβραίων των κατεχόμενων ελληνικών ζωνών - θα πρέπει να αναζητηθεί από το ένα μέρος στην πολιτική της Βουλγαρίας (για τους λόγους που αναφέρθηκαν ήδη) και, από το άλλο, στην ίδια την «τεχνική» που εφάρμοσαν οι Γερμανοί έναντι του «εβραϊκού ζητήματος» (τουλάχιστον στην αρχή της φάσης): Οι Ναζί επέβαλαν και στους Βουλγάρους την αυστηρή εκτέλεση του απάνθρωπου γενοκτονικού τους προγράμματος, που είχαν θέσει σε εφαρμογή σε όλες τις κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης, ιδιαίτερα της Νοτιοανατολικής, ενός προγράμματος που είχε τις γνωστές εξαιρέσεις στις συνεργαζόμενες χώρες. Αν βέβαια λάβουμε υπόψη και την εμμονή με την οποία οι χιτλερικοί σχεδίασαν την εθνική «κάθαρση» ολόκληρης της Ευρώπης, τότε βέβαια μπορούμε να φανταστούμε ότι, σε περίπτωση ολοκληρωτικής επικράτησης του ναζισμού, και οι εξαιρέσεις αυτές θα έπαιναν σύντομα να ισχύουν.

Οι ψυχρές ιστορικές αναλύσεις και ερμηνείες ενός μαζικού εγκλήματος δεν αποβλέπουν στο να επιβάλλουν την προτεραιότητα του επιστημονικού λόγου έναντι του ηθικού παράγοντα. Αυτό αφορά το συνολικό Ολοκαύτωμα και, φυσικά, και τον αφανισμό των Εβραίων της Δράμας. Άλλωστε ο ιστορικός παραμένει αδύναμος να ερμηνεύσει ένα τόσο απάνθρωπο και καταστροφικό γεγονός, όσο κι αν αυτό - ή ίσως ακριβώς γι' αυτό - συντελέστηκε με μια επιστημονικά μελετημένη επιχείρηση, η οποία μάλιστα αιτιολογήθηκε με ψευδο - ιστορικά σοφίσματα. Εκείνοι που, σε τελευταία ανάλυση, είναι σε θέση να κατανοήσουν το μέγεθος της φρίκης είναι όσοι την έζησαν.

Αλλά οι περισσότεροι από όσους βίωσαν από μέσα την εβραϊκή τραγωδία - όπως άλλωστε και οποιαδήποτε ανθρώπινη τραγωδία - είτε δεν είναι σε θέση είτε και δεν θέλουν να αποτυπώσουν στο χαρτί ή στο μαγνητόφωνο τις τραυματικές τους εμπειρίες. Η ανθρώπινη φύση έχει την τάση να ξεχνά και όχι να θυμάται τις παλιές πληγές, οι περισσότεροι λησμονούν εύκολα τα δεινά του παρελθόντος, προτιμώντας τη

θεραπεία τους όχι με την ανάξισή τους, αλλά με τη λιγότερο οδυνηρή λήθη. Επί πλέον, οι μάρτυρες που επιβίωσαν είναι τρομακτικά λίγοι, και με τη φυσική φθορά γίνονται ολοένα και λιγότεροι και - στην περίπτωση της Δράμας - ίσως πια δεν υπάρχουν καν. Το κύριο αίσθημα που διακατέχει όσους επιχειρούν να καταγράψουν τις μαρτυρίες των επιζώντων του ελληνο - εβραϊκού Ολοκαυτώματος είναι η απόγνωση, επειδή συνειδητοποιούν το πόσο μικραίνει με το χρόνο ο αριθμός εκείνων που είναι σε θέση να καταθέσουν τις προσωπικές τους τραυματικές εμπειρίες.

Είναι όμως επιτρεπτό να εγκαταλείπεται η ευθύνη για τη διάσωση της μνήμης των χαμένων συμπολιτών μας στους απομένοντες (και για πόσο ακόμα;) επιζώντες; Αρκεί η ιστορική υπενθύμιση του μεγάλου αυτού εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας μόνο σε επετειακές εκδηλώσεις, που μερικές φορές έχουν τελετουργικό χαρακτήρα και - το χειρότερο - βραχύχρονη, και κάποτε και περιστασιακή μόνο απήχηση στην περί άλλα τυρβάζοντα κοινή γνώμη; Η μνήμη βέβαια έχει την ικανότητα να ανανεώνει την ιστορία, συνδέοντάς την με το ζωντανό παρόν. Αλλά αυτό δε σημαίνει ότι μπορούμε όλοι εμείς, που δε ζήσαμε τα γεγονότα ή που δεν συνδεόμαστε στενά με τα θύματα, να παραιτηθούμε από τη μελέτη και τη συνεχή προβολή του παρελθόντος, όσο οδυνηρό κι αν είναι αυτό. Δεν είναι εξάλλου και ηθικά επιτρεπτό να αφήνουμε στους ελάχιστους επιζώντες του Ολοκαυτώματος να διαπεράσουν αυτοί και από μόνοι τους το «φράγμα της σιωπής», αυτό που συχνά τυλίγει όσους επιχειρούν να δια φωτίσουν τα αίτια, τις συνθήκες και τις λεπτομέρειες της μεγάλης αυτής ανθρώπινης τραγωδίας. Δυστυχώς, το φράγμα αυτό λειτούργησε αποτρεπτικά. Δεν είναι συμπτωματικό ότι χρειάστηκε να περάσει μισός περίπου αιώνας από την πρώτη εξιστόρηση του ελληνο - εβραϊκού Ολοκαυτώματος (εννοώ τη μνημειακή έκδοση του αρχικά γαλλικά γραμμένου *In memoriam* των Μόλχο και Νεχαμά), για να αρχίσει και στη χώρα μας η συστηματική καταγραφή, με καθαρά επιστημονικά (και συνεπώς και φερέγγυα) κριτήρια, των μαρτυριών των επιζώντων του Auschwitz, του Birkenau και της Treblinka, και ότι μόλις στα τελευταία δέκα χρόνια έχουμε τις πρώτες βιντεοσκοπήσεις καταθέσεων των Ελλήνων Εβραίων.

Αλλά δίπλα στο αίσθημα της μοναξιάς και της απόγνωσης που προκαλούν τα φράγματα της σιωπής σε όσους ασχολούνται με τις μαρτυρίες του Ολοκαυτώματος, ορθώνεται και το φάσμα της παραπληροφόρησης. Πρόκειται για τις τάσεις «αναθεώρησης» της ιστορίας από εκείνους που επιδιώκουν την αμφι-

σβήτηση αρχικά των διαστάσεων και στη συνέχεια και άλλων βασικών παραμέτρων της εβραϊκής γενοκτονίας, η αναθεώρηση αυτή στηρίζεται κατά κανόνα στο επιχείρημα της έλλειψης πολλών μαρτύρων και επαρκών σε ποσότητα κρατικών τεκμηρίων. Οι αναθεωρητικές αυτές τάσεις δεν είναι ούτε πρωτοφανείς ούτε μοναδικές στην περίπτωση του αφανισμού των Ελλήνων Εβραίων. Αφορούν και άλλες γενοκτονίες σε βάρος των μικρών λαών της περιοχής μας, παλιές ή και σύγχρονες, που άλλοτε ξεθωριάζουν κάτω από την πίεση του χρόνου και την ανθρώπινη ραστώνη και άλλοτε υποβαθμίζονται, αμφισβητούνται ή και παραμορφώνονται εντελώς εξαιτίας ποικίλων, ισχυρών και κάποτε και εκβιαστικών πολιτικών πιέσεων. Το περισσότερο βέβαια κραυγαλέο δείγμα αυτού του ιστοριογραφικού αναθεωρητισμού αφορά - προς το παρόν - την αρμενική Γενοκτονία του 1915. Εφόσον οι επαγγελματίες συνήγοροι και εξωραϊστές της τουρκικής ιστορίας επέτυχαν να προκαλέσουν αμφιβολίες για τη διάπραξη του πρώτου αυτού μαζικού εγκλήματος του αιώνα μας, έστω και σε ορισμένους κύκλους της αμερικανικής κοινωνίας, είναι πολύ πιθανό και οι σημερινοί απλοί αναθεωρητές της ιστορίας του εβραϊκού Ολοκαυτώματος να καταφέρουν να υποσκάψουν την αξιοπιστία και αυτού του αδιαμφισβήτητου γεγονότος.

Ποιος είναι λοιπόν ο ρόλος που επιμερίζεται στον καθέναν από εμάς, να αναλάβει σε τέτοιες ιδιαίτερα σοβαρές καταστάσεις; Είναι φανερό ότι ο ρόλος αυτός, εκτός από τον ηθικό του χαρακτήρα, ενέχει και σημαντικό πολιτικό βάρος. Η συμμετοχή μας στον αγώνα που διεξάγουν εναντίον της λήθης οι επισζώντες του Ολοκαυτώματος και οι απόγονοί τους δεν αποτελεί μόνο στοιχειώδη υποχρέωσή μας προς τα ανθρωπιστικά ιδεώδη, είναι και πράξη αντίστασης σε φαινόμενα που μπορεί να εκθρέψουν νέες γενοκτονίες. Σε τελευταία ανάλυση, όσοι συστρατεύονται στον δύσκολο αγώνα της ιστορικής δικαίωσης των θυμάτων του εβραϊκού Ολοκαυτώματος επιτελούν διπλό χρέος: Από το ένα μέρος αμύνονται στην επαιλούμενη άλωση της μνήμης των ανθρώπων - προπάντων όταν αυτή επιβάλλεται από εξωτερικές σκοπιμότητες, από το άλλο, αρνούνται να αποδεχτούν την υποβάθμιση της ίδιας τους της ιστορίας. Στην περίπτωση μάλιστα ενός συνταρακτικού εγκλήματος, όπως είναι το εβραϊκό Ολοκαύτωμα, η αρχική υποβάθμιση και η τελική λήθη δεν συνιστούν μόνο άρνηση της ίδιας της ιστορίας, ισοδυναμούν με συννεοχή στην αθώωση των εκτελεστών του. Και η αθώωση αυ-

τή των συντελεστών οποιουδήποτε εγκλήματος, ακόμα και όταν γίνεται ακούσια, ανοίγει το δρόμο στη μελλοντική του επανάληψη.

Οι εκδηλώσεις συνεπώς που οργανώθηκαν από το Δήμο της Δράμας, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδας και την Ισραηλιτική Κοινότητα της Καβάλας στη μνήμη των Δραμινών Ισραηλιτών που χάθηκαν από το δολοφονικό χέρι των Ναζί και των Βουλγάρων συνεργατών τους, θα πρέπει να εκτιμηθούν με αυτό το μέτρο: όχι ως διαιώνιση της οργής μας για τον άδικο χαμό που επιφύλαξαν στους συμπατριώτες μας οι ανηλεείς δυνάμεις και δήμιοί τους, αλλά ως ευκαιρία για την ενεργοποίηση της μνήμης μας, μια ενεργοποίηση που αποτελεί και ηθική και ταυτόχρονα πολιτική πράξη αντίστασης στην ανθρώπινη βαναυσότητα είτε αυτή εκδηλώνεται με το ίδιο απεχθές πρόσωπο του φασισμού είτε με οποιοδήποτε άλλο παραλλαγμένο προσώπειο. Στο κάτω κάτω οι παράγοντες που εξέθρεψαν τους εμπνευστές και τους εκτελεστές του εβραϊκού Ολοκαυτώματος δεν ανήκουν στο μακρινό παρελθόν, ώστε να έχουν πια μόνο απλό ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, εξακολουθούν ακόμα και σήμερα, ελαφρώς μεταλλαγμένοι, αλλά απροκάλυπτα αμετανόητοι, να κραδαίνουν τις δικές τους «τελικές λύσεις». Αν η ευαισθητοποίησή μας αμβλυνθεί, τότε και η αντίστασή μας θα καμφθεί και η βαρβαρότητα, που εκδηλώθηκε πριν από πενήντα χρόνια στη Δράμα, την Ανατολική Μακεδονία, τη Δυτική Θράκη και σε ολόκληρη την Ελλάδα, θα ξανακάνει και πάλι την απειλητική της εμφάνιση.

* Κείμενο της κεντρικής ομιλίας που εκφωνήθηκε στις 8 Μαΐου 1999, στο αμφιθέατρο του Διοικητηρίου της Δράμας, κατά τις εκδηλώσεις μνήμης της 8 - 9 Μαΐου 1999 για το ολοκαύτωμα των 1.200 Εβραίων της πόλης.

** Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι προς την κατεύθυνση αυτή έχει αρχίσει να εργάζεται εδώ και αρκετόν καιρό ο μαθητής μου κ. Βασ. Ριτζαλέος. Μερικά μάλιστα από τα πορίσματα των ερευνών του χρησιμοποιήθηκαν και στο κείμενο αυτό.

[Ο κ. **I. Κ. Χασιώτης** είναι Καθηγητής της Νεότερης Ιστορίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, συγγραφέας πολλών βιβλίων και μελετών που αφορούν την ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία, κυρίως τις σχέσεις των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Ανατολικής Μεσογείου με τη Δύση. Το πιο πρόσφατο βιβλίο του έχει τον τίτλο: *Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενότητας από το τέλος του Μεσαίωνα ως τη Γαλλική Επανάσταση*, Θεσσαλονίκη 2000. Επιμελήθηκε επίσης αρκετά συλλογικά έργα από τα οποία το σχετικά πιο πρόσφατο είναι: *The Jewish Communities of South - Eastern Europe from the Fifteenth Century to the End of World War II*, Θεσσαλονίκη 1997, *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα: Θεσσαλονίκη, ιστορία και πολιτισμός*, τόμ. 1 - 2, Θεσσαλονίκη 1997, *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης: Μετοικεσίες και εκποτισμοί, οργάνωση και ιδεολογία*, Θεσσαλονίκη 1997].

ΑΒΒΑΚΟΥΜ

Ο προσευχόμενος προφήτης

Του κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Τα μάτια σου Κύριε είναι πολύ καθαρά,
για να βλέπεις την πονηρία και δεν
μπορείς να επιβλέπεις την ανομία...

(Αβ. 1:13)

Το ερώτημα που απασχολεί συχνά τις διάνοιες των ανθρώπων όλων των αιώνων και όλων των εποχών, γιατί ο Θεός, δίκαιος ων και παντοδύναμος, επιτρέπει στον «ασεβή να καταπίνει τον δικαιότερόν του» και να καταδυναστεύει ο άδικος τον δίκαιο, είναι ένα πολύ παλιό ερώτημα. Τόσο παλιό, όσο και η ανθρώπινη θλίψη, η αγωνία και ο πόνος. Ωστόσο, το ερώτημα αυτό πήρε φιλοσοφική υπόσταση και θεολογική διάσταση στην αρχαία Εγγύς Ανατολή, διά στόματος των Βαβυλωνίων σοφών από την αρχή της 1ης χιλιετίας. Πολύ περισσότερο, πληρέστερη μορφή έλαβε το ερώτημα στους Εβραίους προφήτες, που όντες πιστοί και αφοσιωμένοι σ' έναν ηθικό Θεό, δεν μπορούσαν να εννοήσουν πώς συμβιβάζεται η παντοδυναμία και η δικαιοσύνη Του, με την ύπαρξη της ανομίας. Και μάλιστα, το να υποφέρει ο δίκαιος και ο ευσεβής στα χέρια των ανόμων.

Το καιρίο αυτό ερώτημα απασχόλησε και τη διάνοια ενός Εβραίου προφήτη,

του Αββακούμ (το όνομά του σημαίνει εναγκαλισμός) για τη ζωή και τη δράση του οποίου δε γνωρίζουμε και πολλά πράγματα. Έχουμε όμως στα χέρια μας ακόμα το ομώνυμο βιβλίο του, που αποτελείται όλο κι όλο από τρία κεφάλαια. Αυτά μας αποκαλύπτουν τη σκέψη, τα συναισθήματα και τον προβληματισμό του προφήτη πάνω στο διαιώνιο πρόβλημα της θεοδικίας, καθώς και την υπέρβαση του προβλήματος που επιτυγχάνεται με την απάντηση του ίδιου του Θεού.

Ιδιαίτερα έξοχο σε σύλληψη, μεγαλοπρέπεια και δύναμη είναι το 3ο κεφάλαιο του βιβλίου, που περιέχει την προσευχή (tefilla) του Αββακούμ. Μια προσευχή που τον αναδεικνύει μεγάλο ποιητικό ανάστημα, άνθρωπο ισχυρής πίστης και ιδιαίτερης πνευματικής ακτινοβολίας. Μ' αυτό θ' ασχοληθούμε στο παρόν δοκίμιο. Αλλά για την πληρέστερη προσέγγιση και κατανόηση αυτού του ύμνου, είναι απαραίτητο να πούμε λίγα ακόμα πράγματα για τον προσευχόμενο προφήτη και την εποχή του.

Ο προφήτης Αββακούμ φαίνεται να έζησε στο τέλος του 7ου αιώνα π.Χ. και προφανώς ήταν σύγχρονος με τον προφήτη Ιερεμία. Από τις ενδείξεις που υπάρχουν στο βιβλίο του, μπορούμε να πούμε πως ο πύρινος αυτός προφήτης έδρασε στην Ιουδαία μετά την πτώση της Νινευή και την κατάλυση της Ασσυριακής Αυτοκρατορίας από τους Βαβυλωνίους (612 π.Χ) και πριν από την καταστροφή της Ιερου-

σαλήμ και τη βαβυλώνια αιχμαλωσία του Ιούδα. Έζησε δηλαδή και έδρασε ο προφήτης, σε μια πολύ κρίσιμη για το έθνος του εποχή. Γιατί μετά την πτώση της Νινευή και τη νίκη του διαβόητου Ναβουχοδονόσορ βασιλιά των Βαβυλωνίων στη μάχη της Καρκεμής, στην οποία νίκησε κατά κράτος το Φαραώ Νεχαώ Β', ο Ιούδας βρέθηκε στο έλεος της πάνοπλης υπεροπτικής βαβυλωνιακής αυτοκρατορίας.

Αρχικά, ο προφήτης παρατηρεί (κεφ. 1:1-4), ότι η ηθική κατάσταση του λαού του δεν ήταν καθόλου καλή, αφού επικρατούσε αρπαγή, πονηρία, ανομία και αδικία. Εγείρει κραυγή διαμαρτυρίας προς το Θεόν:

"Εως πότε Κύριε κεκράξομαι και ου με εισακούσης, βοήσομαι προς σε αδικούμενος και ου σώσεις;"

Η απάντηση του Θεού είναι παράδοξη: κάτι που αν θα του προέλεγε κάποιος δεν θα τον πίστευαν: Θα εξήγειρε τους Χαλδαίους¹ (=Βαβυλωνίους), έθνος πικρόν και ορμητικόν, που η όψις του προσώπου τους ήταν ως ανατολικός άνεμος και που οι ίπποι τους ήταν ταχύτεροι παρδαλέων και οξύτεροι λύκων της εσπέρας, για να τιμωρήσει τους ασεβείς Ιουδαίους και να πατάξει την ανομία στον Ιούδα.

Για τον προφήτη όμως, εγείρεται ένα αξεπέραστο πρόβλημα: Ο Άγιος Θεός, ο κυρίαρχος του κόσμου και Κύριος της ιστορίας, είναι δυνατόν να τιμωρήσει τον κακό (Ιούδα) μ' έναν περισσότερο ασεβή απ' αυτόν; Πώς δηλαδή είναι δυνατόν, να χρησιμοποιήσει ο Γιαχβέ τους αιμοσταγείς Χαλδαίους - που αιχμαλωτίζουν λαούς ως την άμμον, που περιπαίζουν τους βασιλείς των εθνών, που εμπαιίζουν τα οχυρώματα, τρομοκρατούν τα γύρω έθνη θεοποιώντας την πολεμική τους μηχανή και αποδίδουν τη δύναμή τους στο θεό τους - ως όργανο παιδείας και τιμωρίας του λαού του; (1:12)

Θα επιτρέπει άραγε ο Θεός (Ελοάχ) στους Βαβυλωνίους να ψαρεύουν στην ανθρωπο-θάλασσα για πάντα και να "θυσιάζουν" τους υπόδουλους λαούς στο πολεμικό τους δίκτυο και στη σαγήνη τους;

Η απάντηση του Θεού σ' αυτό το κρίσιμο ερώτημα είναι αρνητική. Επιλέγει παράδοξους τρόπους για τον τελικό θρίαμβο του δικαίου. Ο Θεός διαβεβαιώνει τον προφήτη ότι ο άνομος (=εχθρός) θα πέσει τελικά, ενώ "ο δίκαιος μου" (λαός και κατ' επέκταση άτομα) "εκ πίστεως ζήσεται" (κεφ.2:1-5).

Έτσι, έμπλεως θείου πνεύματος και οράσεων ο ποιητής-προφήτης Αββακούμ βλέπει λήμμα (=προφητεία), κατά την οποία θα επέλθει σύντομα και ο αφανισμός των Χαλδαίων ασεβών. Το πύρινο άγγελμα του προφήτη εξαπολύεται μέσω πέντε σθεναρών ταλανισμών (κεφ 2: 5-20)

- Ουαί εις τον αλλαζόνα τον πληθύνοντα εαυτώ τα μη εαυτού (εδ.5-8)
- Ουαί στους πλεονέκτας οικοδόμους παλατιών (9-11)
- Ουαί στους οικοδομούντας "πόλιν εν αίμασι" και αδικία (12-14)
- Ουαί στους οινοπότες και σ' όσους μεθύουν τους

άλλους για ν' απολαύσουν τον ξευτελισμό τους (15-17)

• Ουαί στους ειδωλολάτρεις που εξαχειώνουν τον άνθρωπο με τα άφωνα είδωλα που κατασκευάζουν (18-20).

Η κρίση του Θεού ενάντια στους βάρβαρους κατακτητές Χαλδαίους εξαιτίας της υπερηφάνειας, απληστίας, αρπακτικότητας, ειδωλολατρίας και αδικίας τους, είναι αμείλικτη: "Διότι συ εσκύλευσας έθνη πολλά, σκυλεύσουσι σε πάντες οι υπολελειμμένοι λαοί δι αίματα ανθρώπων και ασεβείας γης και πόλεως και πάντων των κατοικούντων αυτήν" (2:8).

Έτσι κι έγινε με την πτώση της Βαβυλώνας στα χέρια των Περσών το 539 π.Χ.

Η καταστροφή τους έγινε στα χείλη του προφήτη παραβολή, "Άσμα σαρκαστικό" και "παροιμία (masal) εμπαικτική" εναντίον τους (εδ.6).

Στο σημείο αυτό, μετά τα παραπάνω, ο προφήτης παραθέτει την έξοχη δοξολογική προσευχή του σε "θρηνητικούς τόνους"(=σιγιωνάθ).

Σ' αυτήν υμνείται η μεγαλοπρέπεια και δύναμη του Θεού (εδ.1-15), αλλά ταυτόχρονα εκφράζεται και η εμπιστοσύνη του προφήτη ως εκπροσώπου του λαού του προς το Θεό, απ' τον οποίο και μόνο περιμένει τη σωτηρία του και τη δίκαια τιμωρία του εχθρού-καταδυνάστη (εδ.16-19). Πρόκειται για μια νίκη του επιφανόμενου Θεού, όπως χαρακτηρίζεται η προσευχή. Ενώ μερικοί σχολιαστές χωρίζουν την προσευχή σε δυο μέρη, ίσως προτιμότερη είναι η διαίρεσή του κεφαλαίου σε τρία. Στα εδάφια 3-11, όπου εμφανίζεται ο Θεός ως Παντοδύναμος πολεμιστής και κριτής που προκαλεί τρόμο στη φύση και στα έθνη, στα εδάφια 12-16, όπου ο Θεός έρχεται ως απελευθερωτής του λαού του, και στα εδάφια 17-19, όπου φαίνεται να θριαμβεύει η πίστη και η εγκαρτέρηση.

Όπως και σ' άλλους ψαλμούς, έτσι κι εδώ, η συχνή αναφορά του Σελά (διάψαλμα = διάλειμμα), δείχνει ότι ο ύμνος χρησιμοποιείτο για λειτουργικούς σκοπούς.

Πρόκειται κατά γενική ομολογία για έναν ύμνο που αποκαλύπτει την ποιητική φυσιογνωμία του προφήτη ανάγλυφα. Η ποιητική του αξία μπορεί να παραβληθεί με τα καλύτερα δημιουργήματα της Ισραηλιτικής ποίησης (Β. Βέλλας), με "τα πιο έξοχα επιτεύγματα της Εβραϊκής ποίησης" (R.S. Driver). Σύμφωνα με τον E. Hederson, είναι ένα από τα λαμπρότερα και μεγαλειωδέστερα στο σύνολο της εβραϊκής ποίησης κομμάτια. Η μετρική του ύμνου φαίνεται να ακολουθεί το σχήμα 3+3, είναι δηλαδή εξάτονο (Β. Βέλλας).

Αν και κατά καιρούς εκφράστηκαν αμφιβολίες για την αυθεντικότητα του ύμνου αυτού, ότι τάχα δεν προήλθε από τον κάλαμο του προφήτη (Martí, R.Pfeiffer κ.α)², σήμερα κατά γενική ομολογία θεωρείται γνήσιος ύμνος του προσευχόμενου προφήτη³, που βρίσκεται σε φυσική, λογική και γλωσσική συνάφεια με το υπόλοιπο μέρος του βιβλίου και αποτελεί την κατακλείδα του (B.Βέλλας, E.J. Young)⁴.

Πρόκειται για μια εντυπωσιακή ποίηση. Μια ποίηση γεμάτη υψιπετή σύλληψη και αρχαϊκό στυλ, πλαστικές εικόνες και πρωτότυπες παραστάσεις, άγριο δυναμισμό, πρωτογονισμό, ανθρωπομορφισμό. Ο ποιητής παρουσιάζει το Θεό να εξέρχεται από τα βουνά της νότιας ερήμου (η Θαιμάν είναι στον Εδώμ και το Φαράν είναι τμήμα του όρους Σινά). Να έρχεται σε κρίση ενάντια στους εχθρούς του λαού του, τυλιγμένος σε αστραπόβροντα. Χρησιμοποιεί εικόνες από την καταστροφή των Αιγυπτίων στην Ερυθρά θάλασσα (Εξ. 14,15).

Με τη θεοφάνεια βλέπει τα βουνά να διαλύονται και τη θάλασσα να ταράζεται και την άβυσσο να κραυγάζει. Τίποτα δεν μπορεί να μείνει αδιάφορο. Ούτε ο ήλιος και η σελήνη, που χαμηλώνουν το φως τους μπροστά στη μεγαλειότητα και το φως το ασπαίρον, που εξέρχεται από το Θεό του Ισραήλ σαν βέλος τοξότη.

Με λίγα λόγια το πνεύμα του ύμνου βρίσκεται σε αρμονία με το πνεύμα άλλων παλαιοδιαθηκικών ύμνων. Θυμίζει την τραχεία γλώσσα άλλων Ψαλμών και ποιητικών κομματιών της Ισραηλιτικής φιλολογίας (πρβλ. Δευτερονόμιο κεφ. 32, 33 και Κριτές 5, Ψαλμ. 68 κ.α).

Μερικοί στον ύμνο αυτό διαβλέπουν εσχατολογικό περιεχόμενο και μεσσιανική έννοια. Τούτο δεν μπορεί ν' αποκλειστεί. Η προφητική εμβέλεια του Αββακούμ δεν μπορεί να περιορισθεί και να εξαντληθεί σε μια απλή ερμηνεία. Εδώ όμως μάλλον πρόκειται για αναπόληση από μέρους του προφήτη των ενδόξων επεμβάσεων του Θεού στο παρελθόν (απελευθέρωση από την Ερυθρά Θάλασσα, διάβαση Ιορδάνη κλπ.) και προτιμότερο είναι να σταθεί κανείς στο ιστορικο-θεολογικό περιεχόμενο της προσευχής, που αποκαλύπτει άμεση συνάφεια με τα προηγούμενα λόγια του προφήτη. Ό,τι εμπνέεται να εκφράσει ο προφήτης, το εκφράζει έχων προ οφθαλμών τους ασεβείς (Χαλδαίους) που θα πατάξει ο Κύριος, "διαπερνώντας με τας λόγχας του τα κεφάλια των στραταρχών", σύμφωνα με την αρχή του αντιπεπονητός (Lex Talionis) των αρχαίων λαών, διασφαλίζοντας τη σωτηρία του χριστού

του, δηλαδή του λαού Ισραήλ.

Η μετάφραση και μελέτη του ύμνου αυτού δίνει επίσης μια ευκαιρία στο μελετητή να εξακριβώσει τις διαφοροποιήσεις και την επεξεργασία που υπέστη σε μερικά σημεία το Μασοριτικό κείμενο σε σχέση με το κείμενο των Ο', αλλά και τις αποκλήσεις του Μασοριτικού από το αρχικό εβραϊκό (πρβλ. εδ. 9 και 14, 15). Είναι αξιοπαρατήρητο ότι το εβραϊκό κείμενο του Αββακούμ και σ' άλλα σημεία δε βρίσκεται σε αρμονία με τους Ο' και με το κείμενο των χειρογράφων της Νεκράς Θάλασσας (πρβλ. 1:12 -όπου το αρχικό εβραϊκό που σημαίνει "είσαι (Θεέ) αθάνατος", αλλάχτηκε από τους Μασορίτες στο "Δε θα πεθάνουμε"- με εδάφιο 4β)⁵.

Η απόδοση που ακολουθεί, στηρίζεται κυρίως στη μετάφραση των εβραϊολόγων καθηγητών από το εβραϊκό-μασοριτικό κείμενο, καθώς και στη μετάφραση των Ο'. Ωστόσο, σε μερικά σημεία ακολουθώ και άλλες σύγχρονες μεταφράσεις του εβραϊκού για πληρέστερη απόδοση.

ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΑΒΒΑΚΟΥΜ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ

κατά Sigjonot (=θρήνος)

- 2 Γιαχβέ, τη φήμη σου άκουσα και φοβήθηκα.

Γιαχβέ, κατενόησα τα έργα σου και τρόμος με κατέλαβε.

Ζωογόνησε το έργο σου⁶ μέσα στο χρόνο.

Μέσα στο διάβα των καιρών αποκάλυψε το.

Στην ταραχή μέσα, θυμήσου να δείξεις έλεος.

ΘΕΟΦΑΝΙΑ

- 3 Ο Θεός έρχεται από Θαμαίν

Και ο Άγιος απ' το όρος Φαράν⁷

Σελά (Διάψαλμα)

Η μεγαλοπρέπειά του κάλυψε τους ουρανούς
Και η δόξα του γιόμισε τη γη.

- 4 Η λαμπρότητά του είναι σαν το ηλιόφως
ακτίνες λαμπερές εξέρχονται από τα χέρια του
όπου είναι κρυμμένη η δύναμή του

- 5 Μπροστά απ' αυτόν προπορεύεται ο λοιμός
και η πανούκλα ακολουθεί τα πόδια του.

6 Στέκεται και σείει τη γη
Επιβλέπει τα έθνη και αυτά σκιρτούν

Πανάρχαια όρη θρυμματίζονται
Σκύβουν οι λόφοι οι αιώνιοι
Από παλιά πορευόταν πάνω απ' αυτούς

7 Είδα τις σκηνές της Χουσάν⁸
να χαμηλώνουν
Τα σκηνώματα της Μαδιάμ
άρχισαν να ταράζονται.

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΓΙΑΧΒΕ

8 Μήπως κατά των ποταμών στρέφεται ο θυμός
σου ο Γιαχβέ,
μήπως κατά της θάλασσας είναι η σφοδρή οργή
σου;
Πάνω στους ίππους ανεβαίνεις
στην σωτήρια άμαξά σου.

9 Ξεγύμνωσες το τόξο σου,
με βέλη γέμισες τη φαρέτρα σου⁹
Σελά (διάψαλμα)
Με ποταμούς έσχισες τη γη

10 Μόλις σε είδαν τα βουνά κατατρόμαξαν
κατακλυσμός υδάτων επήλθε,
η άβυσσος ανύψωσε τη φωνή της¹⁰.

11 Ο ήλιος λησιμόνησε το δρόμο του
και η σελήνη λούφαξε στην κατοικία της¹¹.

Μπρος στο φως των βελών σου που σφυριάζουν
μπρος στη λάμψη της λόγχης σου που απαστρά-
πτει.

12 Πάνω στην οργή σου δρασκελίζεις τη γη
πάνω στο θυμό σου αλωνίζεις τα έθνη.

13 Βγήκες για τη σωτηρία του λαού σου
για τη λύτρωση του χριστού σου¹².
Συνέτριψες [την κεφαλή] τον οίκο των ασεβών
Αποκάλυψες μέχρι βράχου το θεμέλιο.

Σελά (διάψαλμα)

14 Με τις ίδιες τους τις λόγχες διατρύπησες τα κε-
φάλια τους
όταν όρμησαν οι αρχηγοί τους σα θύελλα να με δια-
σκορπίσουν¹³
με χαρά ήθελαν στο κρησφύγετό τους να με μεταφέ-
ρουν
έτοιμοι να με καταφάνε σε κρυψώνα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Στα πρόσφατα χρόνια κριτικοί, όπως ο B. Duham, ο Torrey κ.α. ερμήνευσαν τον όρο Kasdim (Χαλδαίοι) του κεφα-
λαίου 1:6 ως Kittim (Κύπριοι), υπαινισσόμενοι ότι οι λόγοι
του προφήτη είχαν εφαρμογή στον Μέγα Αλέξανδρο και τους
Έλληνες. Η άποψη βέβαια, είναι καθαρά υποθετική, χωρίς
χειρογραφική υποστήριξη. Ακόμα και το χειρόγραφο του
Αββακούμ της Νεκράς Θάλασσας του 1ου αιώνα π.Χ. έχει τη
λέξη Kasdim που σαφώς σημαίνει τους Χαλδαίους και όχι
τους Έλληνες.

2. Το μαργαριτάρι αυτό του μικρού τούτου βιβλίου -σημει-
ώνει ορθά σε σχόλιό της η Jerusalem Bible- ο άγιος Παύλος το
περιλαμβάνει στη διδασκαλία του για την πίστη Ρωμ. 1:17,
Γαλ. 3:11, Εβρ. 10:38. Το ίδιο χωρίο στάθηκε εφαλτήριο για το
μεγάλο μεταρρυθμιστή, το Λούθηρο.

3. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο "υπόμνημα του βιβλίου του
Αββακούμ" που βρέθηκε στα χειρόγραφα του Κουμράν δεν υ-
πάρχει το 3ο κεφάλαιο του βιβλίου, όπου και η προσευχή, αλ-
λά αυτό μπορεί να οφείλεται σε άλλους λόγους και δε σημαί-
νει ότι ο ύμνος δεν είναι γνήσιος.

4. Σε μια ενδιαφέρουσα μελέτη του για τον ύμνο αυτό, ο
κορυφαίος W.F. Albright έδειξε ότι όλο το βιβλίο του Αββα-
κούμ είναι ενιαίο και ότι μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη
του 7ου αιώνα π.Χ. (για την ακρίβεια μεταξύ των 605-589
π.Χ.) W.F. Albright, The Psalm of Habakkum, στο Studies in
Old Testament Prophecy (1950), σελ.1-18.

5. Βλέπε και απόδοση του εδαφίου από τη Revised English
Bible.

6. Στο κείμενο των Ο', γίνεται εδώ λόγος για δύο ζώα (εν
μέσω δυο ζώων γνωστήση). Οι πατέρες της εκκλησίας διείδαν
εδώ προφητεία για τη γέννηση του Ιησού, αλλά πρόκειται περί
εσφαλμένης ερμηνείας των Ο'. πρβλ I. Γιαννακόπουλου, Οι 12
μικροί προφήται (1963), σελ. 261.

7. Θαιμάν = βόρεια περιοχή του Εδώμ. Φαράν = βουνό του
Εδώμ.

8. Η Χουσάν ή Κουσάν ήταν ένα αρχαίο όνομα για τη γη
Μαδιάμ νότια του Εδώμ και ανατολικά του κόλπου της 'Ακα-
μπα.

9. Το εβραϊκό είναι ασαφές: Το χωρίο έχει: "Μεθ' όρκου α-
νήγγειλες στις φυλές" ή "οι όρκοι των φυλών είναι ό,τι ειπώ-
θηκε". Πρόκειται για παραφθορά ή μεταφραστική παρανόη-
ση. Το σωστό πρέπει να είναι όπως αποδίδεται και υπάρχει έ-
τσι σε χειρόγραφα των Ο'. Το τόξο είναι σύμβολο δύναμης.

10. Το εβραϊκό προσθέτει (η άβυσσος) ανύψωσε τα χέρια
της, αλλά η γραφή είναι αμφίβολη.

11. Πολύ πιθανόν να έχουμε εδώ υπαινιγμό του Ιησού του
Ναυή 10:12-13.

12. Χριστός εδώ ο εκλεκτός, δηλαδή ο λαός Ισραήλ. Η Ο' έ-
χει Χριστούς, αλλά πρόκειται μάλλον για εννοιολογική-ερμη-
νευτική διασάφηση και όχι για κατά γράμμα μετάφραση.

13. Ομιλεί ο προφήτης ως εκπρόσωπος του λαού.

[Ο κ. Δημήτρης Τσινικόπουλος είναι δικηγόρος. Ασχολεί-
ται με την ποίηση και το δοκίμιο κι έχει δημοσιεύσει σειρά βι-
βλίων και σχετικών μελετών σε περιοδικά υψηλού κύρους].

Εβραίοι & Κρήτη

Του κ. ΙΩΑΝΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΔΟΓΑΝΗ

Πώς και πότε παρουσιάστησαν το πρώτον οι Εβραίοι στην Κρήτη, δεν υπάρχουν εξακριβωμένα πληροφορία. Λέγεται, όμως, ότι ήδη από της Μινωικής εποχής, υπήρχε Φρουρά Εβραϊκή εις τα Ανάκτορα της Κνωσσού, πράγμα το οποίον φανερώνει, ότι και από τότε υπήρχαν δεσμοί μεταξύ Κρητών και Εβραίων.

Άλλωστε και η περίφημος για το πολεμικόν της μένος, φυλή των Φιλισταίων, η οποία εξούσε κατά την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης εις Παλαιστίνη, ήτο Κρητικής προελεύσεως. Και ο Χριστιανισμός εις την Νήσον μας διεδόθη επίσης από Εβραίον, τον Απόστολον Παύλον, ο οποίος μάλιστα χειροτόνησε τον πρώτον Επίσκοπον αυτής, τον Τίτον. Εις δε τας πράξεις των Αποστόλων γίνεται λόγος και περί Κρητών κατοικούντων εν Ιουδαία.

Μετά την κατάληψιν της Παλαιστίνης υπό των Πτολεμαίων, πολλοί Εβραίοι αναγκάστηκαν να καταφύγουν στην Κρήτη. Καθώς επίσης και όταν οι Ρωμαίοι κατέστρεψαν την Ιερουσαλήμ.

Όμως πολύ αργότερα, ήτοι επί της εποχής των Ενετών, φαίνεται ότι άρχισε συστηματική μετανάστευσις Εβραίων εις την νήσον μας. Προήρχοντο δε κυρίως εκ της Ισπανίας, κατά τον 15ον αιώνα, ως μαρτυρεί και η διάλεκτος αυτών, η οποία ήτο γεμάτη ισπανικές λέξεις. Αλλά και από την Ενετίαν κατά το 1394, όταν οι Εβραίοι εξεδιώχθησαν απ' εκεί κατέφυγαν στην Κρήτη.

Ο ιστορικός Ψιλάκης, εις την Ιστορίαν της Κρήτης, αναφέρει ότι, οι εν Κρήτη Ισραηλίται, ήσαν μεν απόγονοι των ανέκαθεν εν αυτή και μάλιστα εν τη μεγαλουπόλει Γορτύνη και προ της υπό του Τίτου αλώσεως της Ιερουσαλήμ, καταφυγόντων Εβραίων, αλλ' ως φαίνεται τουλάχιστον εις τας πόλεις της Κρήτης, ούτοι προήρχοντο από τους εξ Ισπανίας προ πάντων εκδιωχθέντας.

Η ζωή δε αυτών εν Κρήτη, υπό το καθεστώς της Ενετίας ήτο παρομοία προς εκείνην των κατά την εποχή του μεσαίωνος εν Γαλλία κ.λπ. διαβιούντων ομοεθνών των. Δηλαδή το Κράτος συμπεριεφέρετο προς αυτούς, περίπου όπως σε κτήνη και σε δούλους. Έτσι τους επεβάλλετο, να διαμένουν εις ωρισμένα μέρη και εις ωρισμένες συνοικίες των πόλεων, κατά το πλείστον εις τας χειροτέρας, ως λ.χ. οι Εβραίοι των Χα-

Άποψη του εσωτερικού της ανακαινισμένης Συναγωγής των Χαγίων.

νίων, οι οποίοι ήσαν περιορισμένοι εις την συνοικίαν την λεγομένην Εβραϊκή. Απηγορεύετο εις αυτούς ν' αποκτούν ακίνητα, ή να τοκίζουν χρήματα, εξετέλουν το έργον του δημίου εις θανατικές ποινάς, δεν ηδύναντο να εκπληρώσουν ελευθέρως τα της λατρείας αυτών, και δεν ήσαν δεκτοί εις τα φρούρια. Επεβάλλοντο δε προς τούτους εις αυτούς παντοίοι αγγαρείαι, καθώς και η υποχρέωσις να φέρωσιν επί των θυρών των οικιών των το γράμμα Ο εις μέγεθος άρτου κ.λπ.

Την φρικώδη ταύτην κατάστασιν, επεχείρησε να βελτιώση κάπως, ένας Εβραίος εκ Ρεθύμνης, ο Σαμουήλ Μαυρογόνατος, κατά τον 15ον αιώνα. Ούτος διετήρει επικοινωνίαν μετά των Εβραίων της Ενετίας και ήτο πλουσιώτατος, περιελθών δε εις έριδα μετά των εντοπίων αρχών, επειδή ηρνείτο να πληρώνη τους φόρους, προσέφερε τας υπηρεσίας του εις την Ενετικήν Πολιτείαν, διά να καταπνίξει δολίως μίαν Επανάστασιν η οποία είχε τότε εκραγεί εναντίον της υπό των Γαβαλάδων.

Η δε Ενετική Πολιτεία προς ανταμοιβήν του εδέχθη και παρεχώρησε εις αυτόν και τους απογόνους του, αρκετά προνόμια. Συγχρόνως εβελτίωσε την θέσιν των ομοεθνών του. Ούτω τους απήλλαξε της υποχρεώσεως να εκτελούν έργα δημίου κατά την ημέραν του Σαββάτου, εδέχθη να περιορίση τας αγγαρείας των κ.λπ.

Πάντως και μετά ταύτα, η ζωή των Εβραίων επί Βενετοκρατίας εν Κρήτη, ήτο φρικτή. Χειροτέρα και των εντοπίων Ελλήνων, προς τους οποίους, εκ φόβου, αναγκάζετο η Διοίκησις να φέρεται με περισσήν περίσκεψιν, διά να μην επαναστατούν.

Αποτελεί δε γεγονός ιστορικόν εξηκριβωμένον, ότι

ουδείς Εβραίος κατά την περίοδο αυτή απέκτησε αξίωμα εν Κρήτη.

Οι Ενετοί ημέραν και νύκτα επωφθαλμιούσαν κυρίως τα χρήματα των Εβραίων, τα οποία βοηθούσης και της φήμης, εθεωρούντο απ' ενός μεν ανεξάντλητα, απ' ετέρου δε επιμελώς αποκρυβέντα.

Ως αναφέρει δε ο ιστορικός Κριάρης οι Εβραίοι της Κρήτης μέχρι του 1387, επλήρωναν 1.000 υπέρπυρα, ετησίως, δηλαδή ποσόν σημαντικό, λαμβανομένου υπ' όψιν, ότι κατά την τότε εποχήν, τα χρήματα ήσαν σπάνια. Κατά δε το έτος εκείνο, η Ενετική Σύγκλητος επί τη προφάσει ότι οι εν Κρήτη Ιουδαίοι, ήσαν πολλοί και πλουτίζουσιν, ανεβίβασε το ποσόν, εις 3.500 υπέρπυρα.

Αλλά εκτός τούτου, και οσάκις οι Ενετοί της Κρήτης είχαν ανάγκη χρημάτων, κατέφευγον στους Εβραίους, τους οποίους υποχρέωναν, υπό τύπον δήθεν δανείου, να τους καταβάλλουν συνήθως μεγάλα ποσά, τα οποία εννοείται ουδέποτε και επέστρεφαν.

Γεννάται όμως το ερώτημα, πως κατόρθωσαν οι Εβραίοι, οι οποίοι ζούσαν εις τόσο μεγάλη αθλιότητα, κατά τους χρόνους εκείνους στην Κρήτη, να αποκτούν χρήματα;

Φαίνεται, εν πρώτοις, ότι όσοι κατέφευγαν εδώ έφεραν μαζί και τους θησαυρούς των, ιδίως δε, οι εξ αυτών προερχόμενοι εξ Ενετίας, οι οποίοι ήσαν αρκετά εύποροι.

Εξ άλλου, όπως είναι γνωστόν, οι Εβραίοι είναι οικονομοί και συντηρητικοί εις την ζωήν των. Έχουν δε από αρχαιοτάτων χρόνων συνηθίσει στην αποταμίευση. Προκειμένου λοιπόν οι καταχτηταί της Κρήτης, να εξεύρουν χρήματα, πάντοτε εστρέφοντο κατά πρώτον προς τους εβραίους, χωρίς να διστάζουν να αποσπούν από τους ατυχείς εκείνους σκλάβους, και το τελευταίον των σολδίων.

Συνεπεία των επιθέσεων αυτών, οι εβραίοι εξηναγκάζοντο να ακολουθούν πολλάκις τους Κρήτας, όταν έκαναν επαναστάσεις κατά των Ενετών, και να επαναστατούν συγχρόνως και εκείνοι.

Έτσι παρατηρούμε στην περιώνυμο συνθήκη, η οποία έγινε το 1299 μεταξύ Αλεξίου Καλέργη και Ενετικής Πολιτείας, διά της οποίας ετερματίσθη η επί 17 ολόκληρα έτη διαρκέσασα Επανάστασις αυτού, ότι γίνεται ιδιαιτέρως λόγος σε 2 άρθρα της, για τους Εβραίους Επαναστάτας, και λαμβάνεται μέριμνα υπέρ αυτών.

Η θλιβερά δε αυτή κατάσταση των Εβραίων στην Κρήτη, εξακολούθησε να παραμένη αμετάβλητος, και κατά τους κατόπιν χρόνους, της Τουρκοκρατίας. Διότι και οι Τούρκοι εμισούσαν τους Εβραίους και τους μεταχειρίζοντο, εξίσου κακά όπως και οι Βενετοί.

Μόνον δε κατά τον τελευταίον αιώνα της Τουρκικής κατοχής στην Κρήτη, φαίνεται ότι βαθμιαίως και χάρις εις την αναγνώρισιν και την επιβολήν των μεγάλων αρετών της Εβραϊκής φυλής, υπεχώρησαν κατ' ανάγκην οι Τούρκοι και εγένετο η ζωή των Εβραίων ανθρωπινώτερη.

Περί του αριθμού των Εβραίων εν Κρήτη, ελλείπουν διά την αρχαίαν εποχήν, θετικά πληροφορία. Πάντως κατά την Ενετοκρατίαν πρέπει να ήσαν πολλοί Εβραίοι στην Νήσον μας, τούτο δε προκύπτει, εκ του ότι, ως αναφέρει ο Ψιλάκης, υπήρχε τότε εν Κρήτη και ιδιαίτερος Δικαστικός κλάδος, οι λεγόμενοι Πρόσωποι, οίτινες είχαν δικαιοδοσίαν επί αστικών δικών, μεταξύ Ελλήνων και Ισραηλιτών.

Ο Ντάπερ, αναφέρει ότι μετά την άλωσιν του Ηράκλειου υπό των Τούρκων, κατά το 1669, πέντε μόνον άτομα παρέμειναν εις την πόλιν κατά την είσοδον των καταχτητών. Ήτοι 2 Έλληνες ιερείς, μία γυναίκα και δύο εβραίοι.

Ο δε Γκαρόλα αναφέρει επίσης, την ύπαρξιν στην Κρήτη, πέντε εβραϊκών επιγραφών, εκ των οποίων η μία ευρίσκειται στο Μουσείον Χανίων και αφορά την Ισπανικής προελεύσεως οικογένειαν Κοεν, γνωστή εις την Ισπανίαν και εις την Κρήτην από του 16ου αιώνας.

Ο δε Τουρνεφόρ, ο οποίος αργότερα, ήτοι το 1700, επεσκέφθη την Κρήτην, λέγει ότι εις μεν τα Χανιά ήσαν 50 εβραίοι, εις δε το Ηράκλειον 100.

Ο Ζίμπερ επισκεφθείς και αυτός την Κρήτην κατά το 1817, λέγει τα εξής: Στην Κρήτη υπήρχαν πολλά οικογένεια εβραίων, αι περισσότεραι των οποίων ζουν στα Χανιά. Κατοικούν δε σε μικρά σπίτια και εις ορισμένους δρόμους. Ότι οι Τούρκοι συμπεριφέροντο προς αυτούς κατά τον χειρότερον τρόπον, ότι τους απεκάλουν σκύλους κ.λπ. ότι οι εβραίοι μεταξύ των ομίλων μίαν ιδιαιτέραν γλώσσαν ισπανικής προελεύσεως. Οι περισσότεροι εβραίοι είναι απόγονοι εκείνων οι οποίοι εξεδιώχθησαν επί Φερδινάνδου και Ισαβέλλας. Οι καλλίτερες εβραϊκές παροικίες της Ανατολής είναι της Ανατολής και της Κρήτης. Οι εβραίοι λέγει επίσης εκτός των άλλων, ότι είναι εργατικοί και φιλοπρόδοι και έχουσι μεγάλην αλληλεγγύην μεταξύ των. Μάλιστα κατά την εποχήν της πανώλους, με κίνδυνον, έφεραν τρόφιμα και έθαπτον χωρίς να έχουν καμίαν υποχρέωσιν, όλους τους νεκρούς, αδιακρίτως ιδιούσ των και ξένους.

Κατά την απογραφήν του πληθυσμού της Κρήτης κατά το 1858, αναφέρεται ότι ήσαν 907 εβραίοι στην Κρήτη. Κατά δε το 1881, ήσαν 647.

Μετά την απελευθέρωσιν της Κρήτης από του Τουρκικού ζυγού κατά το 1398 και την ίδρυσιν της Κρητικής Πολιτείας, ο εβραϊκός πληθυσμός της Νήσου, άρχισε βαθμιαίως να ελαττώνεται. Και κατ' αρχάς μεν ετρόπη προς τα μεγάλα κέντρα της Αλεξανδρείας, της Σμύρνης και της Κωνσταντινουπόλεως, κατόπιν δε προς τας Αθήνας. Τέλος εις τας αρχάς του τελευταίου παγκοσμίου πολέμου οι εβραίοι οι οποίοι είχαν απομείνει στην Κρήτη ήσαν ολιγώτεροι των 500, οι περισσότεροι δε εξ αυτών εξούσαν στα Χανιά και πολύ ολίγοι στο Ηράκλειον. Στο Ρέθυμνον φαίνεται ότι κάποτε εξούσαν αρκετοί εβραίοι κατά δε το 1412 ο εκεί Τοπάρχης έλαβεν διαταγήν και τους εξεδίωξε από την αγοράν και την πλατεία της πόλεως.

Επίσης και η αρχαία Γόρτυνα ως ελέχθη ήδη, είχε

μεγάλην παροιϊάν εβραίων. Μπορεί μάλιστα να υποστηριχθή ότι αρχική εστία των εβραίων της Κρήτης ήτο εκεί. Και τούτο ίσως διότι η Γόρτυνα κατά τους Παλαιοχριστιανικούς χρόνους ήτο η μεγαλύτερα και σημαντικότερα πόλις της Κρήτης.

Αργότερα όμως, οι μεν εβραίοι της Γόρτυνος, φαίνεται ότι κατέφυγον στον εν τω μεταξύ δημιουργηθέντα Χάνδακα, του δε Ρεθύμνου η παροιϊα διελύθη. Έτσι τελικώς στην Κρήτη, παρέμειναν μόνο δύο εβραϊκές παροιϊές, των Χανίων και του Ηρακλείου ενώ σε άλλα μικρότερα μέρη της Νήσου, δεν παρουσιάζονται ίχνη εβραίων.

Τούτο ίσως πρέπει να αποδοθή και στη γνωστή εβραϊκή τακτική, του να ζουν ούτοι, μόνον στα μεγαλύτερα κέντρα, διότι εκεί μπορούν να αναπτύξουν και τας εξαιρετικές εμπορικές των ιδιότητας.

Άλλωστε το Ταλμούδ, διδάσκει, ότι όταν ένας εβραίος θέλει να εγκατασταθή σ' ένα ξένο μέρος, πρέπει να εξετάζη πόσο πωλούνται εκεί τα αυγά. Και όπου είναι ακριβά, αυτό σημαίνει ότι εκεί υπάρχει κίνηση, και εκεί πρέπει να προτιμά να μένη!

Οι Εβραίοι της Κρήτης, συνήθως ήσαν υφασματέμποροι, είχαν δε αναπτύξει αξιόλογη δράση και ευρίσκοντο σε στενή επικοινωνία με τις αγορές του εξωτερικού, και το διεθνές Εβραϊκόν κεφάλαιον. Εργατικοί, φιλόνομοι και οικονόμοι, είχαν κατορθώσει να συγκεντρώσουν συν τω χρόνω, αξιόλογες αστικές περιουσίες, πολλά δε ωραία μέγαρα των Χανίων ήσαν εβραϊκής ιδιοκτησίας. Διατηρούσαν δε στα Χανιά, και αξιόλογον Κοινότητα και δύο Συναγωγάς.

Σπουδαία εβραϊκή προσωπικότης, υπήρξε ο μακαρίτης Αρχιεραβίνος Κρήτης **Αβραάμ Ευλαγών**, αποθανών ολίγον χρόνον προ της εκρήξεως του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Διά την δράσιν του κατά την Επανάστασιν της Κρήτης του 1897, οπότε είχε διασώσει 28 Χριστιανικές οικογενείας από βέβαιον θάνατον, είχε τιμηθή διά Χρυσού Σταυρού. Ούτος κατά το 1911 ευρισκόμενος εις Σμύρνην εφρόντισε διά την εξαγοράν παρά των Τούρκων παλαιάς καμπάνας την οποίαν ούτοι είχαν αφαιρέσει από τον Ναόν του Αγίου Μηνά Ηρακλείου. Χάρι δε εις αυτόν, ετοποθετήθη ούτη κατόπιν εκεί όπου ήτο και άλλοτε.

Κατά δε τους Βαλκανικούς Πολέμους, ότε η τύχη της Θεσσαλονίκης εγκρίνετο, εστάλη παρά του Ελληνικού Κράτους εις εμπιστευτικήν αποστολήν εις το Εξωτερικόν, ίνα επηρεάσει εις Παρισίους τους μεγάλους παράγοντας του διεθνούς Ιουδαϊσμού υπέρ των απόψεων της Ελλάδος. Ούτος επίσης, ήτο κάτοχος σπουδαίας βιβλιοθήκης, ήτο δε εκτός των άλλων και εξαίρετος μικρογράφος και επετύγγανε να γράφη τας 10 εντολάς σε ένα κόκκο σταριού, εθεωρείτο δε ως σοφός άνθρωπος.

Η Εβραϊκή παροιϊα όμως των Χανίων, είχε να επιδείξει και διακεκριμένους επιστήμονες, οι οποίοι έδρασαν τόσον εδώ, όσον και στο εξωτερικό. Κατά τας δοθείσας μοι δε ευγενώς σχετικώς πληροφορίας παρά του συμπολίτου μας κ. Αλβέρτου Μινέρβου, μεταξύ

των προσωπικοτήτων αυτών συγκαταλέγονται:

Ο Εδμόνδος Φράγκος, Σύγχρονος Δικηγόρος, εις Παρισίους, ανήκων εις παλαιάν προξενικήν οικογένειαν των Χανίων.

Επίσης ο **Ματαθίας Κοέν**, διετελέσας Προεβευτής της Ιταλίας προ 40 ετών. Ο **Ηλίας Σεζάνα**, ιατρός, διαπρέφας εις Τουρκίαν προ 60ετίας. Ο **Μπερτζηλάι**, στρατιωτικός ιατρός, προ ετών, διαπρέφας εις Τουρκίαν. Ο **Μιχαήλ Κοέν**, οφθαλμίατρος, ζήσας εις Αίγυπτον προ 40ετίας.

Μεγάλη τέλος προσωπικότης υπήρξε και ο αείμνηστος **Μίνως Κωνσταντίνης**, Γεν. Πρόξενος της Περουβίας εις Αθήνας, μεγαλοβιομήχανος, διετελέσας επί μακρόν Πρόεδρος της εβραϊκής Κοινότητος Αθηνών, αποθανών δε προσφάτως. Ούτος είχε τιμηθή διά του αργυρού Σταυρού του Σωτήρος. Είχε δε χρησιμοποιηθή από την ελληνικήν Κυβέρνησιν κατά το 1920 διά διπλωματικήν αποστολήν εις Κωνσταντινούπολιν. Εξέχουσα επίσης φυσιογνωμία του εμπορικού μας κόσμου υπήρξε και ο **Λέων Αλμπέρτ** ιδρυτής της Φίρμας Πασχάλ Αλμπέρτ και Υιός, της μεγαλύτερας εμπορικής επιχειρήσεως εισαγωγών και εξαγωγών εν Κρήτη. Από του 1916 ούτος εγκατεστάθη εις Ιταλίαν όπου διαμένει εισέτι. Απεκαλείτο ο Βενιζέλος του εμπορίου. Οι παλαιοί έμποροι των Χανίων θα τον ενθυμούνται καλώς. Τα τέκνα του διαπρέπουν σήμερα, εις εμπορικές επιχειρήσεις εις Μιλάνον.

Οι εβραίοι της Κρήτης υπήρξαν όλοι Έλληνες υπήκοοι. Παρηκολούθησαν δε μαζί μας και όλας τα περιπετείας, και τα μεγάλα εθνικά μας γεγονότα. Και αυτοί επίσης όπως και εμείς εστρατεύοντο και επολεμούσαν, δεν υπάρχει δε περίπτωσης εβραίου λιποτάκτου. Και ο ήρωας δε της Πίνδου, αείμνηστος Αντισυμβαματάρχης **Φριζής**, κατήγετο μεν από εβραϊκήν οικογένειαν της Χαλκίδος, είχαν υπηρετήσει όμως επί πολλά χρόνια στο Ρέθυμνο και ήτο λίαν αγαπητός εκεί, και όπως μας έλεγε, ησθάνετο, ανέπνεε και εσκέπτετο ως αν ήτο Κρητικός. Μάλιστα δε από δω είχε αναχωρήσει μαζί με το 44 Σύνταγμα Ρεθύμνης για το Αλβανικό Μέτωπο, όπου έπεσε ηρωικώς μαχόμενος υπέρ της Ελλάδος. Αυτός δε μετά του ετέρου Αντισυμβαματάρχη αιμνήστου Κουνδουράκι εκ Ρεθύμνου, υπήρξαν οι κατά βαθμόν ανώτεροι αξιωματικοί μας, οίτινες εφονεύθησαν εκεί.

Τόσον μεγάλη ήτο η επικοινωνία και τόσον στενά αι σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων στην Κρήτη, ώστε και τα περίφημα ριζίτικα τραγούδια μας, ασχολούνται με τους Εβραίους.

Το τέλος των Εβραίων της Κρήτης έγινε το 1944, με τη γενοκτονία τους από τα ναζιστικά στρατεύματα κατοχής.

[Ο κ. **Ιω. Μ. Δογάνης** είναι βιβλιοθηκονόμος της Βιβλιοθήκης Ρεθύμνου. Το άρθρο του δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ρέθεμνος», 18.12.2001. Άρθρα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Κρήτης έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη 39 αφιέρωμα, 59/σελ. 7, 68/42, 75/5, 90/6, 101, 102/23, 110/6, 117, 121/15, 129, 132/16, 148/11, 155/8, 162/11].

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Καρδίτσας

Του κ. ΡΑΦΑΗΛ ΦΡΕΖΗ

Η πρώτη οικογένεια που εγκαταστάθηκε στην Καρδίτσα, το 1909, ήταν του Γιουδά Καπέτα που προερχόταν από τα Τρίκαλα. Σύντομα ακολούθησαν και άλλες οικογένειες των Μάρκου Γκανή, Εζρά Κοέν, Μάρκου Εζρά, Σαμπεθάϊ Ιωσήφ κ.ά., ώστε μέχρι το 1940 η μικρή Κοινότητα να αποτελείται από 82 άτομα. Επαγγελματικά μερικοί απ' αυτούς ήταν έμποροι, μικροπωλητές και γυρολόγοι, ενώ άλλοι ήταν φανοποιοί, σαρωθροποιοί, νηματουργοί, οι δε γυναίκες τους ήταν κεντίστρες.

Στην πόλη δεν υπήρχε Συναγωγή, Νεκροταφείο, ούτε ραββίνος. Τα απαραίτητα θρησκευτικά καθήκοντα, μνημόσυνα κ.λπ., εκτελούσε ο Ιωσήφ Ιωσήφ ο οποίος διακρινόταν για τη μόρφωσή του.

Στις μεγάλες γιορτές πήγαιναν στη Συναγωγή Τρικάλων για να παρακολουθήσουν τις λειτουργίες, ενώ το Πάσχα συγκεντρώνονταν σε συγγενικά σπίτια για να τηρήσουν τα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα στο Πασχαλινό τραπέζι.

Κατά τον πόλεμο του 1940 επιστρατεύθηκαν 6 νέοι από τους οποίους τραυματίστηκε ένας, ο Μίμης Καμπελής.

Ακολούθησε η Κατοχή και στην περίοδο της Εθνικής Αντίστασης αρκετοί νέοι Εβραίοι εντάχθηκαν σ' αυτή. Τον Σεπτέμβριο 1943 η Γερμανική Διοίκηση ζήτησε από το Δήμο κατάλογο των Εβραίων πολιτών. Ο Δήμαρχος Διονύσιος Κουκουρίκος, με το διευθυντή της Δημαρχίας Βασ. Λάμπρα, σε συνεργασία με τον διερμηνέα των Γερμανών Βασίλη Κατσούλα, απέφυγαν να δώσουν τις καταστάσεις στους Ναζί, ενώ σε συνεργασία με την Εθνική Αντίσταση εφοδίασαν τους Εβραίους με πλαστές ταυτότητες που είχαν χριστιανικά ονόματα ώστε να μπορέσουν να διασωθούν.

Όταν άρχισε ο διωγμός των Εβραίων, τον Οκτώβριο 1943, οι περισσότεροι από αυτούς κατέφυγαν στο χωριό «Μαστρογιάννη», σημερινός «Αμάραντος» των Αγράφων (σχετικό άρθρο δημοσιεύεται σ' άλλη σελίδα του παρόντος τεύχους του περιοδικού μας), όπου οι κάτοικοι τους πρόσφεραν ασφαλές καταφύγιο, ενώ μοιράζονταν μαζί τους τα λιγοστά τρόφιμα. Στους Εβραίους που φιλοξενήθηκαν εκεί περιλαμβάνονταν και μερικοί Εβραίοι από άλλες πόλεις, κυρίως τη Θεσσαλονίκη.

Από τους λοιπούς Εβραίους της Καρδίτσας ο Σέμαχ Καπέτας, που κατέφυγε στην Αθήνα, συνελήφθη και στάλθηκε στα χιτλερικά στρατόπεδα. Κατόρθωσε όμως να επιζήσει και επέστρεψε μετά τον Πόλεμο. Μια άλλη νέα, η Ρεβέκκα Κα-

Παλιό εβραϊκό κατάστημα, του Μάκη Α. Καπέτα, στην Καρδίτσα. (Από το βιβλίο του J.E. Plaut «Greek Jewry in the Twentieth Century, 1913 - 1983»)

πέτα του Μάρκου και της Ραχήλ, ηλικίας 20 ετών, συνελήφθη από την οργάνωση ΕΑΣΑΔ που συνεργαζόταν με τους Γερμανούς, και αφού την κακοποίησαν, την άφησαν ελεύθερη.

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος, τον Οκτώβριο 1944, η Κοινότητα αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα ενώ η υγεία των παιδιών ήταν σε κακή κατάσταση εξ αιτίας των στερήσεων και των κακουχιών.

Συστήθηκε τότε μια επιτροπή με πρόεδρο τον Δαβίδ Μπόνφιλ, που σε συνεργασία με το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Αθήνας εξασφάλισε οικονομική κ.ά. βοήθεια.

Με Β. Διάταγμα, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 173/10.8.1949, η Κοινότητα αναγνωρίστηκε ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου. Πρώτος πρόεδρος εκλέχθηκε ο Λέων Μάρκ. Γκανής με αντιπρόεδρο τον Ζακίνο Καπέτα (1949 - 1956).

Το 1958 το ΚΙΣ, επί προεδρίας Ισίδωρου Νόαχ, αγόρασε στην Καρδίτσα, ένα οικόπεδο στο οποίο κτίστηκε ένα ισόγειο κτίριο προκειμένου να διαμορφωθεί ως Συναγωγή και Λέσχη. Λόγω ελλείψεως χρημάτων το κτίριο δεν ολοκληρώθηκε

και παρέμεινε αναξιοποίητο, οπότε εκποιήθηκε από το ΚΙΣ.

Από το 1956 έως το 1974 πρόεδρος διετέλεσε ο Ζακίνος Μάρκου Βενουζίου, με αντιπρόεδρο τον Βίκτωρα Σολομών Βενουζίου (1956 - 1970). Το 1976 ανέλαβε πρόεδρος ο Μάρκος Σολομών Βενουζίου μέχρι το 1982. Ήδη όμως ο αριθμός των μελών είχε αρχίσει να μειώνεται λόγω μεταναστεύσεως ή εγκαταστάσεώς τους στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη κ.α.

Σύμφωνα με το Νόμο και κατόπιν εισηγήσεως του ΚΙΣ - αποφ. 3/4.11.1969, το αρμόδιο Υπουργείο Εθν. Παιδείας και Θρησκευμάτων, με την υπ' αριθμ. 8085 της 19.1.1970, κήρυξε την Κοινότητα «εν αδρανεία».

Σήμερα μόνο μια εβραϊκή οικογένεια - του Χαΐμ Λέων Καπέτα - διαμένει στην Καρδίτσα.

Το 1992 με πρωτοβουλία των Εβραίων Καρδιτσιωτών που διαμένουν στη Θεσσαλονίκη, η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης σε εκδήλωσή της, τίμησε τους Βασ. Λάππα και Βασ. Κατσούλα για τη συμβολή τους στη διάσωση Εβραίων της Καρδίτσας.

Οι άγνωστοι και ταπεινοί Σίντλερ

Το χωριό Μαστρογιάννη (ο σημερινός Αμάραντος), όπως περίπου ήταν στη δεκαετία του '40. Βρίσκεται στις νοτιοανατολικές υπώρειες των Θεσσαλικών Αγράφων, σε απόσταση 24 χιλιομέτρων νότια της Καρδίτσας.

από το Μαστρογιάννη των Αγράφων

Πώς διεσώθησαν περισσότεροι από 100 Εβραίοι κατά το 1943 - 1944

Του κ. ΒΑΣ. ΤΑΚΗ

Πριν μερικά χρόνια προεβλήθη στους κινηματογράφους και τις τηλεοράσεις όλους του κόσμου η πολυβραβευμένη ταινία του Σπίλμπεργκ «Η λίστα του Σίντλερ». Η ταινία παρουσιάζει την ιστορία του Όσκαρ Σίντλερ, ο οποίος κατάφερε να διασώσει 1.200 Εβραίους, αποσπώντας τους από τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως των ναζί, για να εργαστούν στο εργοστάσιό του παραγωγής πυρομαχικών, το οποίο λειτουργούσε στην Τσεχοσλοβακία για λογαριασμό και υπό τον έλεγχο των Γερμανών.

Ο Σίντλερ για να γλιτώσει αυτούς τους Εβραίους χρησιμοποίησε, με κίνδυνο της ζωής του, κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο και προπαντός την εξαγορά και τη δωροδοκία.

Την ίδια εποχή που ο Σίντλερ έγραφε την ωραία και θεάρεστη ιστορία του, στο χωριό Μαστρογιάννη (σημερινός Αμάραντος) των Αγράφων κάποιοι άλλοι α-

νώνυμοι και ταπεινοί Σίντλερ πρόσθεταν τις δικές τους σελίδες ανθρωπιάς στο βιβλίο της ιστορίας και στο κεφάλαιο που θα μπορούσε να έχει τίτλο «Η λίστα του Μαστρογιάννη».

Στη λίστα αυτή από το Μαστρογιάννη περιέχονται 100 με 150 Εβραίοι που βρήκαν καταφύγιο στο χωριό και γλίτωσαν από τα νύχια των ναζί. Η διαμονή τους στο χωριό κράτησε από το καλοκαίρι, μπρος - πίσω, του 1943 μέχρις αργά το καλοκαίρι του 1944 όταν οι Γερμανοί άρχισαν να αποχωρούν από τα ελληνικά εδάφη.

Οι περισσότεροι από αυτούς τους Εβραίους κατάγονταν από την Καρδίτσα. Ήρθαν όμως και άλλοι από άλλες πόλεις της χώρας.

Ο Σεμάχ Καπέτας, σήμερα συνταξιούχος έμπορος, και από τους τελευταίους επιζώντες της εποχής εκείνης, θυμάται ότι είχαν έρθει Εβραίοι από τη Θεσσαλο-

νίκη (ο Ελεών Βιτάλ, που οι Γερμανοί πήραν όλη την οικογένειά του), οι αδελφοί Μοδιάνο, οι αδελφοί Δασκαλάκη από τον Βόλο, οι οικογένειες Κοέν, Εσδρά, Καπέτα και άλλες πολλές.

Όλοι οι Μαστρογιαννίτες αγκάλιασαν τους Εβραίους σαν αδέρφια και μοιράστηκαν μαζί τους τις εστίες τους και τα λιγοστά τρόφιμά τους. Σε πολλά σπίτια των δύο δωματίων στριμώχτηκαν στο ένα δωμάτιο οι Εβραίοι και στο άλλο οι ιδιοκτήτες. Σε άλλα σπίτια που ήταν κενά (διότι οι ιδιοκτήτες τους διέμεναν έξω από το χωριό, στους συνοικισμούς) εγκαταστάθηκαν 2 και 3 και πολλές φορές περισσότερες οικογένειες Εβραίων. Ακόμη και στην εξοχή, στη «Σιαμονίτσα» στο σπίτι του Μάρκου Νικολόπουλου, είχαν βρει άσυλο 3 αδέρφια.

Ο ερχομός των Εβραίων στο Μαστρογιάννη, παρά τις δυσμενείς συνθήκες που έγινε αυτό, δημιούργησε μια καινούργια κατάσταση. Οι άνθρωποι αυτοί, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, δεν έχασαν την αισιοδοξία τους. Τραγουδούσαν και χόρευαν με κέφι, πήγαιναν εκδρομές (στην «Πικροκερασιά», στον «Αγραφιώτη», στο «Πάλιοχώρι»). Η μικρή κλειστή κοινωνία του χωριού ξάνοιξε. Οι ορίζοντές της μεγάλωσαν. Οι ντόπιοι νέοι έπιασαν φιλιές με τους φιλοξενούμενους, έμαθαν καινούργια πράγματα για τον άγνωστο σ' αυτούς κόσμο των πόλεων.

Μερικοί Εβραίοι με βάση εξορμήσεως το Μαστρογιάννη περιόδευαν καθημερινά ως «γυρολόγοι» σε όλα τα Αγραφιώτικα χωριά (Θεσσαλικά και πιο πολύ Ευρυτανικά) και πουλούσαν διάφορα εμπορεύματα που είχαν φέρει μαζί τους.

Είναι πάρα πολλά τα περιστατικά που σημάδεψαν την παραμονή των Εβραίων στο Μαστρογιάννη, αλλά και μερικά σημαντικά ντοκουμέντα που επιβεβαιώνουν των λόγων το αληθές.

Μία από τις πιο γνωστές εβραϊκές οικογένειες που ήρθε στο χωριό ήταν η πασίγνωστη των Μοδιάνο. Ένα μέλος της μάλιστα βαφτίστηκε και παντρεύτηκε την εποχή εκείνη. Ο γάμος εκείνος είναι καταχωρημένος στο «βιβλίο γάμων» της Μητρόπολης Θεσσαλιώτιδος με αύξ. αριθμόν 537/14-12-1943, με τα στοιχεία: «Αριστοτέλης Ηλία Μοδιάνος και Φραγκίστα Ι. Ρεμούνδου» και το όνομα του ιερέα που ευλόγησε το μυστήριο «Παπα - Βάιος Παπαγεωργίου».

Στο επίσημο «Μαθητολόγιον» του Δημοτικού Σχολείου Μαστρογιάννη και στο Σχολικόν έτος 1943 - 1944 είναι εγγεγραμμένα και τα Εβραϊόπουλα 1) Εσδράς Δανιήλ 2) Ισαάκ Καπέτας 3) Αλβέρτος Συμεών Σαλούμ 4) Λουίζα Συμεών Σαλούμ 5) Ιακώβ Καπέτας 6) Λέων Καπελή 7) Νείλος Μάρκ. Εσδρά. Είναι ε-

πίσης δύο ακόμα παιδιά (Ευστ., Κων. Μοάτσου και Βασίλ. Δ. Χαρτόπουλος), που δεν φαίνεται βέβαια από το επώνυμό τους, πολύ πιθανόν όμως να ήταν κι αυτά Εβραϊόπουλα.

Η οικογένεια του Σεμάχ Καπέτα συνοικούσε με την οικογένεια του Βάιου Καφαντάρη (το πατρικό τού δασκάλου Γιάννη Καφαντάρη). Ο πατέρας μάλιστα του Σεμάχ έπεσε από το μπαλκόνι του σπιτιού και σκοτώθηκε.

Στο τριώροφο σπίτι του Βασίλη Αλεξάκου (το γνωστό ως «Μπολοζέικο») είχαν εγκατασταθεί αρκετές οικογένειες Εβραίων. Από τον τρίτο όροφο μάλιστα μία κοπέλα, ονόματι Μαρίκα, έπεσε να αυτοκτονήσει. Γλίτωσε όμως καθώς ανέκοψε την πτώση της το σύρμα του (μοναδικού τότε) κοινοτικού τηλεφώνου.

Στο σπίτι του Βαγγέλη Κουκουλιάκου (σημερινό Φωτίου Μητσιάκη) διέμενε ένα ζευγάρι Εβραίων. Η Ελένη Απ. Μητσιάκη (σήμερα σύζυγος Ευαγγ. Γκέκα) θυμάται ότι η γυναίκα του ζεύγους αυτού, καλομαθημένη και λεπτεπίλεπτη, γκρίνιαζε συνεχώς τον άντρα της, γιατί δεν είχε τρεχούμενο νερό, δεν είχε τουαλέτα, δεν είχε κουζίνα, δεν είχε μπάνιο. Τέλος, κατάφερε και τον έπεισε και κατέβηκαν στην Καρδίτσα. Όπως όμως μαθεύτηκε αργότερα τους έπιασαν οι Γερμανοί και έκτοτε εξαφανίστηκαν.

Ο Κων/νος Φ. Αλεξάκος θυμάται καλά ότι ένας Εβραίος ονόματι Μουφίλ ήλθε στο Κούτσουρο και διέμενε τον χειμώνα 1943 προς 1944. Είχε όμως μια προηγούμενη διαφορά με κάποιον κάτοικο της Δαφνοσπηλιάς και γι' αυτό δικάστηκε από το Λαϊκό Δικαστήριο του ΕΑΜ (και αθωώθηκε). Έκανε, λέει, μεγάλη εντύπωση στους χωριανούς, το ότι ορκίστηκε σε «δικό του ευαγγέλιο».

Ο υπογράφων, πιτσιρικάς τότε, θυμάται πολλά από την εποχή εκείνη. Θα αναφέρω μόνον τον Νείλο, ένα Εβραϊόπουλο της ηλικίας μου, που παίζαμε μαζί, ατέλειωτες ώρες. Ο Γιάννης Σελλούντος θυμάται τον Λιάκο, που έπαιζε ακορντεόν, ένα όργανο που πρώτη φορά βλέπαμε και θαυμάζαμε.

Πέρασαν από τότε 57 ολόκληρα χρόνια. Οι παπούδες μας και οι περισσότεροι από τους γονείς μας, που φιλοξένησαν τότε τους Εβραίους, έχουν φύγει από τη ζωή. Όπως θα έχουν φύγει και οι περισσότεροι από τους μεγαλύτερους σε ηλικία από τους φιλοξενηθέντες.

Και όμως εμείς οι επιζώντες, με νοσταλγία ξαναφέρνουμε στο νου μας εκείνες τις δύσκολες μέρες. Τότε που η αγάπη και ο ανθρωπισμός ύψωσαν το χωριό μας και τους χωριανούς σε σύμβολα αδελφότητας και αλτρουισμού.

Διαγωνισμός Διηγήματος με θέμα:

“Μνήμη Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων Ολοκαυτώματος”

Μέχρι σήμερα έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας τα βραβευμένα διηγήματα των:

- Γεωργίου Μπριντάκη, Α΄ Βραβείο
- Τζένης Σιαμαλέκα, Β΄ Βραβείο
- Ηλία Τουμασάτου, Γ΄ Βραβείο
- Δέσποινας Φράγκου-Γκαΐδατζή, Έπαινος
- Σόλωνα Σολομών, Έπαινος
- Βασιλικής Σαμαρά, Έπαινος
- Χρήστου Σκανδάλη, Έπαινος
- Ντόλλης Ασέρ, Έπαινος
- Δημήτρη Πετσετίδη, Έπαινος

Ρενέ

Του κ. ΚΩΝ. ΠΑΣΧΑΛΗ

Φεβρουάριος του 1943. Δεν έχει ακόμα καλά - καλά ξημερώσει και ο κυρ - Γιάννης ανοίγει την πόρτα του κουρείου του. Είναι ένα μακρόστενο μαγαζάκι σ' έναν από τους κεντρικότερους δρόμους της πόλης. Διαθέτει ένα κάθισμα, μερικές καρέκλες για τους πελάτες και τα υποτυπώδη εργαλεία της δουλειάς του. Ο κυρ Γιάννης, ψηλός ξερακιανός με πρόσωπο χαραγμένο από τις δυσκολίες, είναι γύρω στα 45. Διατηρεί αυτό το κουρείο εδώ και πολλά χρόνια - ήταν κάλφας από τα δέκα του χρόνια - και κατάφερε, μετά από πολλή προσπάθεια, να κάνει καλό όνομα στην αγορά. Είχε μπορέσει μάλιστα να εξοικονομήσει και κάποια χρήματα για τις δύσκολες ώρες όμως ήρθε ο πόλεμος και τα γκρέμισε όλα. Σαν να μην έφθανε αυτό η πόλη περιήλθε στην κατοχή των Βουλγάρων που από την πρώτη στιγμή έδειξαν με τον χειρότερο τρόπο τις εκδικητικές καθώς και άγριες διαθέσεις τους. Είχε σκοπό να φύγει όπως έκαναν και οι περισσότεροι συντοπίτες του αλλά το αγαπούσε το κουρείο του, πάλεψε πολύ για να το φτιάξει, και έτσι αποφάσισε να μείνει. Φρόντισε όμως να στείλει στη γερμανοκρατούμενη περιοχή τη γυναίκα του και τα δύο παιδιά του. Ήξερε πολύ καλά, τόσο από τις δικές του μνήμες όσο και από αυτές των παλαιότερων, τι σημαίνει

βουλγαρική κατοχή και έτσι προτίμησε να την υπομείνει μόνος.

Σ' αυτά τα δύο χρόνια της σκληρής κατοχής κατάφερε χάρις στο κουρείο του να επιβιώσει. Έχασε βέβαια μεγάλο μέρος της αρχικής του πελατείας αλλά έστω και έτσι ένα μεροκαματάκι το έβγαζε. Από την άλλη κατάφερε να φέρει στο μαγαζί του και μερικούς Βούλγαρους αξιωματούχους. Τα λίγα βουλγαρικά που ήξερε, η καλή του δουλειά αλλά και ο νομοταγής χαρακτήρας του (όσο λιγότερο μιλάς, ρωτάς και ακούς τόσο καλύτερα) του επέτρεψαν να σταθεί αξιοπρεπώς στα πόδια του και αρκετά συχνά να στέλνει και κάποια μικρά δέματα με τρόφιμα στους δικούς του. Εξάλλου έφθαναν στα αυτιά του και κάποιες ειδήσεις που μιλούσαν για την προέλαση των συμμαχικών δυνάμεων και έτσι ήλπιζε και αυτός πως σύντομα θα ερχόταν η απελευθέρωση και πως η ζωή του, έστω και δύσκολα, θα ξανάβρισκε τον προηγούμενο ρυθμό της.

Ήταν γύρω στις 10 το πρωί και ήδη είχε εξυπηρετήσει κάποιον πελάτη του όταν μπήκε στο μαγαζί του ο κ. Σολομών. Επρόκειτο για έναν από τους επιφανέστερους εβραίους της πόλης. Διατηρούσε το μεγαλύτερο κατάστημα ετοιμών ενδυμάτων λίγα μέτρα παραπάνω. Ο κ. Σολομών ήταν ένας από τους τακτικότε-

ρους πελάτες του κουρείου και αυτό τιμούσε ιδιαίτερα τον κυρ - Γιάννη. Μόνο που αυτή τη φορά στο πρόσωπό του διέκρινε αντί για εκείνο το μειλίχιο χαμόγελο την ένταση και την ανησυχία. Κάθισε βαριά και του ζήτησε να τον ξυρίσει. Ο κυρ - Γιάννης απέφυγε επιμελώς την κουβέντα και άρχισε να ετοιμάζει τη σαπουνάδα. Την σιωπή έσπασε ο εβραίος.

«Κυρ - Γιάννη, έμαθες για το κακό που μας βρήκε, έτσι δεν είναι; Μας έκλεισαν οι Βούλγαροι τα μαγαζιά και σαν μην έφθανε αυτό δεν μας επιτρέπουν ούτε μέσα να μπούμε... Περιουσίες ολόκληρες βρίσκονται κλειδωμένες και είναι στο έλεός τους... Είναι φοβερό, αυτό που συμβαίνει...».

Ο κυρ - Γιάννης ήξερε πολύ καλά τι συνέβη, γι' αυτό το πράγμα άλλωστε μιλούσαν όλοι οι πελάτες του και γι' αυτό συζητούσαν όλοι στην πόλη. Πολλοί μάλιστα διασκέδαζαν τη θλίψη τους μ' αυτό που βρήκε τους εβραίους, ενώ κάποιοι άλλοι το απολάμβαναν αφού έβλεπαν τις δουλειές τους ν' ανεβαίνουν κατακόρυφα. Υπήρχαν και αυτοί που βρήκαν την ευκαιρία να εκφράσουν τα αρνητικά συναισθήματα που υπόβουσαν εδώ και πολλά χρόνια μέσα τους, δείχνοντας ν' απολαμβάνουν με πρωτοφανή χαιρεκακία τη δραματική τροπή που έπαιρνε η ζωή των εβραίων. Ο ίδιος, όμως, μόνον άκουγε. Δεν εξέφραζε τη γνώμη του αλλά το βέβαιο είναι πως δεν έτρεφε καμιά αντιπάθεια για τους εβραίους. Μαζί τους μεγάλωσε, στην ίδια γειτονιά, πολλοί απ' αυτούς είναι και φίλοι του. Αλλά σε τέτοιες στιγμές είναι καλύτερη η σιωπή.

«Ανησυχούμε όλοι... ακούγονται διάφορα, αλλά κανείς δεν μας λέει τίποτα επισήμως... η κοινότητά μας λέει να μην ανησυχούμε, πως όλα θα διορθωθούν, πως πρέπει να κάνουμε υπομονή, αλλά όλοι μας φοβόμαστε...», συνέχισε ο κ. Σολομών σχεδόν μονολογώντας. Ο κυρ - Γιάννης κούνησε συγκαταβατικά το κεφάλι του και το μόνο που αρκέστηκε να πει ήταν να κάνουν υπομονή και πως όλα θα πάνε καλά. Ο κ. Σολομών αφού εξυπηρετήθηκε σηκώθηκε με αργές κινήσεις και ετοιμάστηκε να πληρώσει. Λίγο πριν βγει από το κουρείο κοντοστάθηκε αμήχανα και γυρίζοντας πίσω απευθύνθηκε και πάλι στον κυρ - Γιάννη, «ξέρεις... θα ήθελα να σου ζητήσω μια χάρη... οι βούλγαροι έκλεισαν τα σχολεία και τα παιδιά γυρνούν από δω και από κει σαν αλήτες... θα ήθελα να σε παρακαλέσω να απασχολήσεις τον γιο μου τον Ρενέ... δεν θέλω να του δίνεις τίποτα, κανένα «πουρμπουάρ» μόνο, από αυτά που αφήνουν οι πελάτες σου... δεν θα σε κουράσει... είναι καλό παιδί... Αυτό που θέλω είναι να μην αλητεύει...». Ο κυρ - Γιάννης έμεινε για λίγο σκεφτικός, θα ήθελε να βρει κάτι για να αρνηθεί, αλλά ήταν τόσο αν-

θρώπινο το βλέμμα του κ. Σολομών που δεν τα κατάφερε. Κάπου μάλιστα μέσα του ένοιωθε να ικανοποιείται ο εγωισμός του βλέποντας έναν από τους πλουσιότερους κατοίκους αυτής της πόλης να ζητάει να πάρει τον γιο του στην εκδούλευσή του. Συμφώνησε και ο κ. Σολομών του έσφιξε το χέρι ευχαριστώντας τον.

Πέρασε μια εβδομάδα που ο μικρός Ρενέ βοηθούσε στο κουρείο του. Ήταν ένα λεπτοκαμωμένο παιδί δέκα περίπου χρόνων με μεγάλα μαύρα εκφραστικά μάτια. Ευγενικός και συνεσταλμένος παρακολουθούσε με μεγάλη προσοχή κάθε κίνηση του κυρ - Γιάννη ενώ ήταν έτοιμος ν' ανταποκριθεί σε κάθε του νεύμα. Όποια δουλειά και αν αναλάμβανε την έκανε με σοβαρότητα και αποτελεσματικότητα. Έτσι πολύ γρήγορα κατάφερε ν' αποκτήσει την εκτίμηση του κυρ - Γιάννη.

Στην καρτέλα του κουρείου καθόταν ένας από τους τακτικότερους πελάτες του κυρ - Γιάννη με τον οποίο διατηρούσε και προσωπική φιλία. Κατάγονταν από κάποιο γειτονικό χωριό και πάνω στην κουβέντα τους του πρότεινε να περάσουν μαζί το ερχόμενο σαββατοκύριακο στην παράγκα που κρατούσε λίγο έξω από το χωριό δίπλα στο ποτάμι. Μάλιστα για να τον δελεάσει περισσότερο του υποσχέθηκε γεύμα με ψητή κότα. Ο κυρ - Γιάννης χωρίς δεύτερη σκέψη αποδέχθηκε την πρόταση αναλαμβάνοντας το ούζο. Μάλιστα πρότεινε και στον Ρενέ να τον πάρει μαζί του. Ο Ρενέ ενθουσιάστηκε. Ήταν η καλύτερη ευκαιρία που θα μπορούσε να βρει και να ξεφύγει και από το σπίτι του, όπου κυριαρχούσε η ανησυχία και ο φόβος. Αρκεί να έπαιρνε την συγκατάθεση του πατέρα του.

Σάββατο μεσημέρι ο κυρ - Γιάννης με τον Ρενέ ξεκινούσαν πεζοί για το χωριό. Ο Ρενέ μόνο που δεν χοροπηδούσε από την χαρά του. Ήταν 3 Μαρτίου και η άνοιξη έκανε την πρώτη δειλή της εμφάνιση. Η καθαρή ατμόσφαιρα και η αρκετά ψηλή για την εποχή θερμοκρασία έκανε τη διαδρομή ακόμη πιο όμορφη. Ο μικρός ρουφούσε με βουλιμία και την παραμικρή εικόνα. Δεν άργησαν να φθάσουν στο παράπηγμα του χωριού. Η υπέροχη θέα του ποταμιού και η πλούσια βλάστηση έκαναν την περιοχή πανέμορφη. Κάθισαν έξω μέχρι τη δύση του ήλιου απολαμβάνοντας τα πλούσια εδέσματα που με τόση επιμέλεια ετοίμασε ο χωρικός. Ο κυρ - Γιάννης με τον φίλο του θα συνέχιζαν με μια βόλτα στα καφενεία του χωριού. Τον Ρενέ τον άφησαν στο παράπηγμα με συντροφιά ένα ραδιόφωνο που κατάφερε να κρατήσει ο χωρικός παρά τις ρητές διαταγές των δυνάμεων κατοχής. Ήταν ό,τι καλύτερο θα μπορούσε να επιθυμήσει ο μικρός.

Όταν γύρισαν, βρήκαν τον Ρενέ να κοιμάται γερό-

νος πάνω στο τραπέζι, δίπλα στο ραδιόφωνο που μετέδιδε βουλγάρικα τραγούδια.

Όλη την επόμενη ημέρα την πέρασαν δίπλα στο ποτάμι, ψαρεύοντας, τρώγοντας, πίνοντας και τραγουδώντας. Ο Ρενέ ήταν σε συνεχή κίνηση. Απολάμβανε και την παραμικρή στιγμή της παρουσίας του σ' αυτή την υπέροχη τοποθεσία.

Ήταν νωρίς το πρωί της Δευτέρας όταν πήραν τον δρόμο της επιστροφής. Η πόλη ακόμη δεν είχε ξυπνήσει. Ο κυρ - Γιάννης με αργές κινήσεις ετοίμασε ένα ζεστό τσάι ενώ ο Ρενέ είχε πάρει την σκούπα και καθάριζε τον δρόμο έξω από το κουρείο. Την ώρα εκείνη ο ιδιοκτήτης του γειτονικού μπακάλικου ετοιμαζόταν ν' ανοίξει την πόρτα του καταστήματός του. Βλέποντας τον Ρενέ έμεινε αποσβολωμένος και αφήνοντας το κλειδί στην πόρτα μπήκε στο κουρείο του κυρ - Γιάννη. Εκεί με νευρικές κινήσεις του λέει πως πρέπει το γρηγορότερο ν' απομακρύνει τον Ρενέ. Μπροστά στην έκπληξη του κυρ - Γιάννη του εξηγεί χαμηλόφωνα και με τον φόβο ζωγραφισμένο στη φωνή πως οι Βούλγαροι μάζεψαν από το βράδυ του Σαββάτου όλους τους εβραίους και πως τους μάντρωσαν σε δύο μεγάλα καπνομάγαζα έξω από την πόλη και πως υπάρχει ρητή διαταγή ακόμη και εκτέλεσης όσων επιχειρήσουν ν' αποκορύψουν εβραίους.

Ο κυρ - Γιάννης εμβρόντητος αδυνατεί να πει την παραμικρή κουβέντα. Νοιώθει όλο του το σώμα να έχει μουδιάσει από τον φόβο και τον πανικό. Αφήνει λίγες στιγμές να κυλήσουν επαναφέροντας στο μυαλό του όλα όσα άκουσε και αμέσως μετά βγαίνει έξω και τραβώντας τον Ρενέ από το χέρι τον φέρνει μέσα στο κουρείο. Αγνοώντας το τρομαγμένο βλέμμα του, ψάχνει το κλειδί του, το βρίσκει και πάντοτε κρατώντας τον Ρενέ βγαίνει έξω, κλειδώνει το μαγαζί του και με γρήγορες κινήσεις παίρνει μια πάροδο. Ο Ρενέ θέλει να του φωνάξει πως πονάει αλλά βλέποντας την υστερική κατάσταση του κυρ - Γιάννη δεν βγάζει την παραμικρή κουβέντα. Έχουν ήδη απομακρυνθεί από το κέντρο της πόλης ακολουθώντας συνεχώς παρόδους όταν ο κυρ - Γιάννης αφήνει το χέρι του μικρού και κοινοστούεται με χαμένο βλέμμα για να πάρει μερικές βαθιές ανάσες. Μετά από λίγο ξανασφίγγει το χέρι του Ρενέ και αφού ρίχνει μερικές ματιές γύρω του αρχίζει και πάλι να περπατά με μεγάλους διασκελισμούς, αναγκάζοντας τον μικρό να τρέχει για να τον προλάβει. Ο κυρ - Γιάννης σταματάει μόνον μπροστά στην είσοδο του σπιτιού του. Κοιτάζει προσεκτικά γύρω του και ανοίγει την πόρτα. Πέφτει κάθιδρος στην πρώτη καρέκλα που βρίσκει μπροστά του. Ο Ρενέ φοβισμένος αφήνει τα δάκρυα να γλιστρήσουν στα μάγουλά του

τρίβοντας τον πονεμένο του καρπό.

Η φωνή του κυρ - Γιάννη ακούγεται τρεμουλιαστή και αργόσυρτη, «... οι βούλγαροι πήραν όλους τους εβραίους και τους μάζεψαν στα καπνομάγαζα... δεν ξέρω τι στο διάβολο συμβαίνει... αυτό που ξέρω είναι πως αν μάθουν πως σ' έχω μαζί μου θα με εκτελέσουν... αυτοί δεν έχουν ιερό πάνω τους... Πήραν και τους γονείς σου...». Ο Ρενέ στο άκουσμα της τύχης των γονιών αφέθηκε σε ένα βουβό κλάμα που τον τρένταζε ολόκληρο. Προσπάθησε να κρατηθεί δαγκώνοντας τα χείλη του αλλά του ήταν αδύνατο.

Ο κυρ - Γιάννης σχεδόν έτρεμε. Ελεεινολογούσε τον εαυτό του για το μπλέξιμό του, ενώ προσπαθούσε να βάλει το μυαλό του να δουλέψει μην τυχόν και μπορέσει να σκεφθεί κάτι. Στην θέα του Ρενέ το μάτι του θόλωνε, στο μουσκεμένο από τα κλάματα πρόσωπο του μικρού έβλεπε την θανατική του καταδίκη. Σηκώθηκε τρεκλίζοντας και αναζήτησε το μπουκάλι με το ούζο. Τράβηξε μερικές γερές γουλιές και ξανακάθισε. Ο Ρενέ είχε πέσει στο κρεβάτι και προσπαθούσε με τα μανίκια του να σκουπίσει το πρόσωπό του.

Μετά από κάποια λεπτά ανελήτης σιωπής ο κυρ - Γιάννης σηκώθηκε και άρχισε να περιφέρεται στο δωμάτιο βρίζοντας και μονολογώντας. Ο Ρενέ τρομοκρατημένος τραβήχτηκε στη γωνιά του κρεβατιού και μαζεύτηκε σαν να θέλει να εξαφανισθεί. Ξανασήκωσε το μπουκάλι με το ούζο. Σταμάτησε τη στιγμή που το έφερε στο στόμα του. Το άφησε και πήγε προς την πόρτα. Είδε τον Ρενέ ν' ανασηκώνει δειλά το κεφάλι και να τον κοιτάει με φόβο. «Μείνε δω, θα κλειδώσω για να μην σε δούνε, πάω να βρω έναν φίλο... δεν θα αργήσω... μην μιλήσεις σε κανέναν... και προς Θεού μην τυχόν και ανοίξεις την πόρτα», οι λέξεις έβγαιναν δύσκολα και με τέτοιο ύφος που ανάγκασαν τον Ρενέ να κουνήσει καταφατικά το κεφάλι του και να το ξαναφέρει ανάμεσα στα πόδια του. Μόλις άκουσε το διπλοκλείδωμα της πόρτας αφέθηκε σ' ένα βουερό λυτρωτικό κλάμα.

Ο κυρ - Γιάννης έμπαινε στο τσαγκαράδικο του μάστορο - Νικόλα. Ήξερε πως ήταν στέλεχος της παράνομης οργάνωσης του Ε.Α.Μ. και πως πολλές υποθέσεις περνούσαν από τα χέρια του. Βέβαια ο ίδιος δεν είχε καμία σχέση με το κίνημα - πάντοτε τον φόβιζαν οι κομμουνιστές - αλλά λόγω του κουρείου του είχε γνωριστεί με πολλά μέλη της οργάνωσης και επειδή ποτέ δεν πρόδιδε την εμπιστοσύνη που του έδειχναν είχε καλές σχέσεις μαζί τους. Ο μαστρο - Νικόλας ήταν και γείτονάς του, σχεδόν μαζί μεγάλωσαν, οπότε είχε και μεγαλύτερη άνεση μαζί του.

Απ' αυτόν έμαθε τα πάντα. Πως οι Γερμανοί μαζεύουν απ' όλη την Ελλάδα τους εβραίους και πως πρόθε-

σή τους είναι να τους στείλουν σε ειδικά στρατόπεδα στην Γερμανία. Ακόμη πως φήμες διάφορες λένε πως σκοπός τους είναι να τους εξολοθρεύσουν εντελώς και πως πράγματι απειλούν με εκτέλεση όσους επιχειρήσουν να τους φυγαδεύσουν. Παρόλα αυτά, συνέχισε, εμείς μέσα από το Ε.Α.Μ. προτείναμε σε πολλούς απ' αυτούς να τους φυγαδεύσουμε στο βουνό αλλά αυτοί ακούνε μόνο τους ραβίνους τους που τους ζητάνε υπομονή και πίστη. Τώρα πλέον είναι πολύ αργά, οι λίγοι που μας άκουσαν είναι προστατευμένοι στα βουνά, όλοι οι άλλοι βρίσκονται μαντρωμένοι στα καπνομάγαζα. Δεν θ' αργήσουν να τους πάρουν. Όσο για τον μικρό η μόνη λύση είναι να τον φυγαδεύσουνε. Αλλά ό,τι είναι να γίνει, να γίνει αμέσως γιατί η πόλη γέμισε καταδότες.

Ο κυρ - Γιάννης έφυγε σέροντας τα πόδια του. Δεν ήταν από στόφα ήρωα αυτός, ας τύχαινε σε κανέναν άλλον αυτό το κακό. Δύο χρόνια τώρα κατάφερε να επιβιώσει, σε λίγο έρχεται και η απελευθέρωση - του το είπε κι αυτό ο μαστρο - Νικόλας, όλα θα έβρισκαν ξανά τον δρόμο τους. Τι στο διάβολο ήθελε και πήρε στη δουλειά του αυτόν τον εβραίο. Όχι ότι είχε κάτι με τους εβραίους, αλλά τι λόγος του πέφτει αν τους μαζεύαν οι βούλγαροι. Ο καθένας για τον εαυτό του... ας ανέβαιναν στο βουνό που λέει και ο μαστρο - Νικόλας. Σκέφθηκε το κουρείο του, ίσως θα έπρεπε ν' ανοίξει σαν να μην συμβαίνει τίποτα, αλλά που να βρει το κουράγιο να κουρεύει βουλγάρους και την ίδια ώρα να φυγαδεύει εβραίους... Μόνο να μην πει καμία κουβέντα ο γείτοντας που είδε τον Ρενέ.

Το κεφάλι του πήγαινε να σπάσει, κάθισε σ' ένα πεζούλι να πάρει δυνάμεις. Σηκώθηκε και ξαναγύρισε σπίτι του. Είχε την ελπίδα πως όλα ήταν ένα όνειρο και πως μόλις άνοιγε την πόρτα θα έβρισκε το σπίτι άδειο. Όμως όχι, ο Ρενέ ήταν στην ίδια θέση, με τα μάτια κατακόκκινα από το κλάμα. Κλονίστηκε στην θέα του, έφερε στο μυαλό του τον γιο του, είχαν περίπου την ίδια ηλικία, ρίγη συγκίνησης ένοιωσε να τον καταλαμβάνουν.

Παραμερίζοντας την οργή του, του χάιδεψε με αγαρμοπο τρόπο τα μαλλιά. Ο Ρενέ τον κοίταξε με τα μάτια του γεμάτα φόβο και αγωνία. Ο κυρ - Γιάννης προσπάθησε αυτή τη φορά να μιλήσει πιο ξεστά. «Βρήκα τον φίλο μου, αυτός μου είπε πως τα πράγματα είναι άσχημα και πως αν θέλεις μπορούμε να σ' ανεβάσουμε στο βουνό. Εκεί είναι κάποια τμήματα ανταρτών, αυτοί ζουν ελεύθεροι, πολεμάνε τους βούλγαρους και τους Γερμανούς... θα μπορούσες να βρεθείς μαζί τους για μερικές ημέρες... να δούμε τι θα γίνει και αν όλα πάνε καλά, κατεβαίνεις ξανά στην πό-

λη». Ο Ρενέ άρχισε πάλι να κλαίει και μέσα στα αναφιλητά του έλεγε και ξανάλεγε πως ήθελε τους γονείς του. Ήταν αδύνατο να ελέγξει το ξέσπασμά του, το κλάμα σχεδόν τον έπνιγε. Ο κυρ - Γιάννης έδειχνε να τα έχει χαμένα. Τι περίμενε άλλωστε; Πρόκειται για ένα παιδί 10 χρόνων, τι μπορεί να καταλάβει από αυτά που συμβαίνουν δίπλα του;

Ξαναέπιασε το μπουκάλι. Ήπια μερικές γουλιές και κούνησε το κεφάλι του πέρα δώθε. Το κλάμα του Ρενέ τον εκνεύριζε, του φώναζε με άγρια φωνή να σταματήσει, ο Ρενέ τρομαγμένος μαζεύτηκε προσπαθώντας να πνίξει τα δάκρυά του. Ο κυρ - Γιάννης του είπε να ξεχάσει το βουνό και πως θα προσπαθούσε να βρει μια άλλη λύση. Το μόνο που ήθελε ήταν να σταματήσει, δεν άντεχε αυτό το κλάμα. Σωριάστηκε στην καρέκλα. Τους γονείς του δεν θέλει, ε λοιπόν γιατί να μην τον παραδώσω στους βουλγάρους, αναρωτήθηκε. Αυτοί θα τον οδηγήσουν σίγουρα στα χέρια των γονιών του. Όμως, από την άλλη, θα με πιστέψουν αν τους διηγηθώ πως βρέθηκε στα χέρια μου ή θα με ρίξουν στα κρατητήρια. Θα γλυτώσω με το ξύλο ή θα με πάνε για εκτέλεση. Θεέ μου, τι μαρτύριο είναι αυτό. Σηκώθηκε και άρχισε να περιφέρεται με νευρικότητα μέσα στο δωμάτιο. Έπρεπε οπωσδήποτε να βρει κάτι, κάποια λύση. Το μυαλό του κόντευε να σπάσει, συνέχιζε να περπατάει σαν δαιμονισμένος ρίχνοντας κλεφτές ματιές στον Ρενέ που φοβόταν να κάνει και την παραμικρή κίνηση. Προσπάθησε να ηρεμήσει. Πήρε να βράσει λίγο τσάι. Μόλις το ετοίμασε το έβαλε σε δύο κούπες και έδωσε την μία στον Ρενέ. Ο μικρός την πήρε στα δυο του χέρια και την έφερε στο στόμα του. Τα χαρακτηριστικά του κυρ - Γιάννη έδειχναν να χαλαρώνουν. Έβγαλε και ένα κομμάτι ψωμί που το είχε από μέρες προσφέροντάς του ένα κομμάτι. Κάθισε και ο ίδιος. Έπρεπε πάση θυσία να ηρεμήσει, ο πανικός είναι ο χειρότερος εχθρός αυτή την ώρα. Ήπια μερικές γουλιές από το τσάι του, το ψωμί ήταν αδύνατο να το βάλει στο στόμα του. Έμεινε για αρκετή ώρα στην ίδια θέση. Το μόνο που ακουγόταν ήταν το ρούφηγμα της μύτης του Ρενέ που προσπαθούσε, μάταια, να συγκρατήσει τα δάκρυά του. Κάποια στιγμή ο κυρ - Γιάννης σηκώθηκε απότομα με μια περιεργή λάμψη στα μάτια του. Ετοιμάστηκε να βγει έξω. «Αυτή την φορά να 'σαι σίγουρος πως θα την βρούμε την άκρη... το μόνο που θέλω από σένα είναι να παραμείνεις στην θέση σου... και όπως είπαμε, μην τυχόν ανοίξεις την πόρτα σε κανέναν».

Ο μαστρο - Νικόλας ήταν ακόμη στο τσαγκαράδικο. Μόλις είδε τον κυρ - Γιάννη να μπαίνει με ορμητικότητα ανασηκώθηκε τρομαγμένος. Κοίταξε με προσοχή

έξω από το μαγαζί του, έκλεισε την πόρτα και του έδωσε μια καρτέλα.

Μετά από αρκετή ώρα ο κυρ - Γιάννης άνοιξε την πόρτα του σπιτιού του. Με κινήσεις που διακρίνονταν από φοβερή ενεργητικότητα και αποφασιστικότητα κάθισε απέναντι στον έκπληκτο Ρενέ. Του άφησε ένα πλατύ χαμόγελο και του είπε πως σε λίγες ώρες θα εξαργατάται από τον ίδιο αν θα δει τους γονείς του. Ο Ρενέ με τα μάτια διάπλατα περιέμενε την συνέχεια.

«Άκουσε προσεκτικά τι θα γίνει... μόλις σουρουπώσει θα έρθει από δω ένας φίλος και οι τρεις μας θα πάμε μέχρι την γέφυρα του Τσέλιου... Από εκεί και σε απόσταση περίπου πεντακοσίων μέτρων βρίσκονται τα καπνομάγαζα όπου έχουν τους γονείς σου... Ξέρεις που είναι τα καπνομάγαζα, έτσι δεν είναι; ...ε, λοιπόν θα σε αφήσουμε στην γέφυρα και θα βαδίσεις προς τα εκεί... αλλά πρόσεξε, και αυτό είναι το δυσκολότερο, στον δρόμο σίγουρα θα συναντήσεις βούλγαρους στρατιώτες... Θα σε σταματήσουν, δεν θα φοβηθείς καθόλου, θα τους πεις πως είσαι εβραίος και πως ψάχνεις τους γονείς σου... και τώρα το σημαντικότερο... δεν σε πήραν μαζί τους γιατί όταν ήρθαν να τους μαζέψουν εσύ φοβήθηκαν και κρύφθηκαν στην σοφίτα του σπιτιού σου... έμεινες εκεί κλεισμένος για μια μέρα και βλέποντας πως οι γονείς σου δεν γυρίζουν αποφάσισες να απευθυνθείς στους γείτονες και πως αυτοί σου είπαν τι έγινε... Έτσι αποφάσισες να πας να τους βρεις...».

Ο Ρενέ όση ώρα μιλούσε ο κυρ - Γιάννης ρουφούσε κυριολεκτικά ό,τι του έλεγε.

«Ρενέ, συνέχισε ο κυρ - Γιάννης, θέλω να καταλάβεις πολύ καλά αυτά που σου είπα και προς θεού μην τυχόν και αναφέρεις οτιδήποτε σχετικό με μένα. Ούτε σε ξέρω, ούτε με ξέρεις... Αν σου ξεφύγει το παραμικρό είμαι χαμένος...» οι τελευταίες του λέξεις μόλις που ακούστηκαν.

Αμέσως μετά ζήτησε από τον Ρενέ να του επαναλάβει όλα όσα άκουσε. Ακούγοντάς τον χαμογέλασε ικανοποιημένος. «Μπράβο, είσαι πολύ έξυπνο παιδί, αλλά μέχρι να σουρουπώσει θα τα επαναλάβουμε πολλές φορές ακόμη... δεν πρέπει να γίνει κανένα λάθος».

Χάνονταν το τελευταίο φως της ημέρας όταν ακούστηκαν τρία χτυπήματα στην πόρτα. Εμφανίστηκε ένας νεαρός γύρω στα 25. Ήταν αυτός που ανέλαβε κατόπιν της μεσολάβησης του μαστρο - Νικόλα να συνοδεύσει τον κυρ - Γιάννη και τον Ρενέ μέχρι την γέφυρα. Ανταλλάσσοντας ελάχιστες κουβέντες βγήκαν έξω. Στους δρόμους δεν κυκλοφορούσε κανείς. Ο φόβος είχε φωλιάσει για τα καλά στην ψυχή των κατοίκων της πόλης.

Με πολύ μεγάλη προσοχή και αποφεύγοντας τον παραμικρό θόρυβο διέσχιζαν μικρές παρόδους, σερ-

νόμενοι σαν σκιές πάνω στους τοίχους των σπιτιών. Προηγούνταν ο νεαρός που έδειχνε να κινείται με μοναδική σβελτάδα και αποφασιστικότητα. Κάπου - κάπου σταματούσε και έμενε ακίνητος για να αφουγκραστεί κάποιους ψιθύρους και στη συνέχεια κάνοντας νεύμα συνέχιζε την πορεία.

Η διαδρομή φάνηκε στον κυρ - Γιάννη ατελείωτη. Παρά το τσουκτερό κρύο ένοιωθε χοντρές στάλες ιδρώτα να κυλούν στο πρόσωπό του. Ο Ρενέ το έβλεπε σαν ένα περιεργό και ενδιαφέρον παιχνίδι το οποίο θα τον οδηγούσε στην αγκαλιά των γονιών του και έτσι παρακολουθούσε την πορεία εντελώς αγόγγυστα.

Φθάσανε, επιτέλους, στο ανατολικό άκρο της πόλης. Αφήνοντας τα τελευταία σπίτια βρέθηκαν στην κοίτη του ορμητικού χειμάρρου. Η καρδιά του κυρ - Γιάννη κόντευε να σπάσει. Ήταν κι αυτή η καταραμένη υγρασία που τον διαπερνούσε σαν μαχαίρι επιδεινώνοντας την κατάστασή του ακόμη περισσότερο.

Ο νεαρός εξακολουθούσε να προπορεύεται, μόνο που τώρα οι κινήσεις του έγιναν πολύ περισσότερο προσεκτικές και αργές. Κάποια στιγμή σταμάτησε. Τον χώριζαν μόλις εκατό μέτρα από την γέφυρα. Σε λίγο έφθασαν δίπλα του βαριανασαίνοντας ο Ρενέ με τον κυρ - Γιάννη.

Εδώ είμαστε, είπε με κοφτή φωνή ο νεαρός και κοίταξε προς την γέφυρα.

Ο κυρ - Γιάννης με κομμένη την ανάσα έπιασε το χέρι του Ρενέ. «Μην ξεχάσεις όλα όσα είπαμε, είναι ζήτημα ζωής και θανάτου... Μην φοβηθείς και να είσαι σίγουρος πως σε λίγη ώρα θα βρίσκεσαι στην αγκαλιά των δικών σου». Ο Ρενέ κούνησε το κεφάλι του, τα μάτια του από την έξαψη αυτής της βραδινής περιπέτειας έδειχναν να βγάζουν σπίθες.

Ο νεαρός του είπε να ξεκινήσει. Ο Ρενέ χωρίς άλλη κουβέντα άρχισε να βαδίζει προς την γέφυρα για να χαθεί σε μερικά λεπτά μέσα στο σκοτάδι. Οι δυο τους άφησαν λίγο χρόνο να κυλήσει και πήραν τον δρόμο της επιστροφής με την ίδια πάντα προσοχή.

Κλείνοντας την πόρτα πίσω του ο κυρ - Γιάννης αισθανόταν τα πόδια του να έχουν παραλύσει. Δεν μπορούσε και δεν ήθελε να σκεφτεί τίποτα, το μόνο που επιθυμούσε ήταν να πέσει στο κρεβάτι του και να κοιμηθεί. Ό,τι έχει να γίνει, έγινε, είπε και τράβηξε την βαριά κουβέρτα πάνω του.

Είχε ανέβει ήδη ο ήλιος ψηλά όταν ο κυρ - Γιάννης σηκώνονταν παραπαίοντας από το κρεβάτι του. Έπιασε με τα δυο του χέρια το κεφάλι και ξανακάθισε. Αισθανόταν πόνο σ' όλο του το κορμί. Προσπάθησε να συνέλθει αλλά τα πάντα γύριζαν δίπλα του. Πρέπει να είχε πυρετό, το πρόσωπό του έκαιγε ενώ ο λαιμός του

τον πονούσε αφόρητα. Αυτά που έζησε την προηγούμενη ημέρα φάνταζαν στο μυαλό του σαν ένας φοβερός εφιάλης. Κοίταξε το φως της ημέρας και πήγε το μυαλό του στο κουρείο. Έπρεπε ήδη να έχει ανοίξει, επιχείρησε εκ νέου να ανασηκωθεί αλλά του ήταν αδύνατον, τα πόδια του δεν μπορούσαν να τον κρατήσουν. Ξαναέπεσε στο κρεβάτι, έριξε πάνω του την κουβέρτα, «στο διάβολο να πάει και το κουρείο και όλα» ψιθύρισε και έκλεισε τα μάτια του.

Ήταν μεσημέρι όταν σηκώθηκε. Αυτή τη φορά αισθανόταν καλύτερα. Πήγε στην κουζίνα και ετοίμασε ένα ζεστό τσάι. Μόλις κάθισε στο τραπέζι είδε απέναντί του την κούπα του Ρενέ. Το βλέμμα του έμεινε κερφωμένο πάνω της. Έφερε στο μυαλό του την εικόνα του μικρού με τα μεγάλα εκφραστικά μάτια. Αναρωτήθηκε αν τον πίστεψαν οι Βούλγαροι, αν τους μίλησε γι' αυτόν, αλλά γρήγορα έδιωξε κάθε σκέψη του. Ήταν πλέον αδύνατον να κάνει οτιδήποτε. Όχι, δεν ήθελε να σκέφτεται τίποτα. Πεινούσε και το μόνο που ήθελε ήταν να πάει σ' ένα μαγειρείο και να βάλει κάτι στο στόμα του. Την επομένη θα άνοιγε το κουρείο του. Επιτέλους δεν έκανε και κανένα έγκλημα. Ας έρχονταν οι Βούλγαροι και όποιος άλλος ήθελε. Αυτός τυχαία βρέθηκε με τον Ρενέ και σε τελευταία ανάλυση υπάκουσε στις διαταγές... τον παρέδωσε... Στην λέξη παρέδωσε ρίγησε... όχι δεν τον παρέδωσε, απλά τον βοήθησε να πάει να βρει τους δικούς του...

Πέρασαν γύρω στις δέκα ημέρες και ο κυρ - Γιάννης βρισκόταν στο σπίτι του. Η ζωή του είχε ήδη βρει τους συνήθεις καθημερινούς της ρυθμούς. Δεν τον ενόχλησε κανείς όλες αυτές τις ημέρες, κάτι που σήμαινε πως ο Ρενέ τα κατάφερε με τον καλύτερο τρόπο. Οι στιγμές που έζησε φάνταζαν σαν ένα φοιτητικό όνειρο που χάθηκε στο βάθος της μνήμης του. Άλλωστε ο αγώνας για την καθημερινή επιβίωση δεν έδινε το παραμικρό περιθώριο για εκδήλωση συναισθηματισμών.

Ξάπλωνε όταν άκουσε τις φωνές των γειτόνων: «οι Εβραίοι... περνούν οι εβραίοι...». Έμεινε αποσβολωμένος... περνούν οι Εβραίοι... έφθασε η ώρα λοιπόν... τους μετακινούν... Έφερε εντελώς ασυναίσθητα στο μυαλό του την εικόνα του Ρενέ. Αυτή την εικόνα που τόσο επιμελώς είχε απωθήσει στο πίσω μέρος του εγκεφάλου του σαν να μην υπήρχε ποτέ, σαν να ήταν μια τρελή φαντασίωση, αυτή η εικόνα ξαφνικά εμφανίστηκε μπροστά του ολοζώντανη...

Έβαλε κάτι πάνω του και πετάχτηκε έξω. Όλη η γειτονιά ήταν στο πόδι. Από τον δρόμο των πυροβολικών, λίγο παραπάνω από το σπίτι του, θα περνούσε η φάλαγγα με τους εβραίους με κατεύθυνση τον σιδηροδρομικό σταθμό. Κατά μήκος της μιας πλευράς του δρόμου

είχαν συγκεντρωθεί εκατοντάδες πολιτών. Η είδηση είχε φθάσει από τη μια στιγμή στην άλλη σ' όλη την πόλη. Μια περίεργη βουή ακουγόταν από τις κουβέντες των παρισταμένων. Όλοι με έξαψη και νοσηρή περιέργεια μετέφεραν τις εικασίες τους. Άλλοι έλεγαν πως τους πηγαίνουν στην Ιερουσαλήμ, άλλοι πως τους μεταφέρουν στη Θεσσαλονίκη, άλλοι πως τους οδηγούν σε ειδικές φυλακές... και όλοι τους κάτι είχαν να διηγηθούν από τις προσωπικές τους σχέσεις με τους εβραίους. Πάντως διάχυτη ήταν η ανυπομονησία εμπρός στο επερχόμενο θέαμα. Ήταν μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία να παραμερίσουν, έστω και για λίγο, τα προσωπικά τους βάσανα, ενώ δεν έλειπαν και αυτοί που έβρισκαν την όλη κατάσταση σαν μία διασκεδαστική νότα στην μουντή καθημερινότητά τους. Εξάλλου η κατάσταση αυτή δεν αφορούσε τους ίδιους αλλά τους εβραίους, δεν έλειπαν μάλιστα και αυτοί που έβλεπαν σ' αυτή την μακάβρια πορεία την τιμωρία των αιρετικών.

Οι πάντες, όμως, σίγησαν όταν εμφανίστηκε η πομπή. Θύμιζε μεταφορά επιταφίου καθώς δεκάδες εβραίων περιστοιχιζόμενοι από άνοπλους στρατιώτες διέσχισαν τον κεντρικό δρόμο. Ακολουθούσαν καμιόνια που μετέφεραν τους ασθενείς και τους ανήμπορους. Μερικοί σταυροκοπήθηκαν ενώ άλλοι ψιθύριζαν τα ονόματα των διερχομένων. Κάποιοι διασταυρώνοντας το βλέμμα τους με φυσιογνωμίες γνωστών και οικείων προσώπων σήκωναν δειλά το χέρι τους για να πάρουν σε ανταπόδοση ένα συγκαταβατικό και πονεμένο χαμόγελο. Ακόμη και αυτοί που ήρθαν να διασκεδάσουν με το θέαμα ένοιωθαν την ανάγκη να σιωπήσουν. Μόνο κάποιες φωνές παιδιών ακούστηκαν που φώναζαν τα ονόματα των φίλων τους και αυτά γρήγορα σιώπησαν υπό την παρότρυνση των γονέων τους.

Τότε είδε ο κυρ - Γιάννης και τον Ρενέ. Κρατούσε σφιχτά το χέρι της μητέρας του ενώ δίπλα τους βάδιζε ο πατέρας του. Δεν μπόρεσε να αποτραβήξει το βλέμμα από πάνω τους ώσπου κάποια στιγμή συνάντησε αυτό του Ρενέ. Ο Ρενέ τον κοίταξε με εκείνα τα μεγάλα μαύρα του μάτια, είχαν τέτοια αθωότητα αυτά τα γεμάτα δύναμη μάτια και αμέσως σαν να συναντούσε από απόσταση έναν παλιό γνωστό του χαμογέλασε πλατιά. Σκούνησε τον πατέρα του για να του δείξει τον κυρ - Γιάννη. Ο κ. Σολομών έστρεψε αμέσως το βλέμμα του προς την κατεύθυνση που του έδειχνε ο Ρενέ όμως δεν είδε τίποτα. Ο κυρ - Γιάννης είχε ήδη φύγει τρέχοντας προς το σπίτι του. Ήταν αδύνατο να συγκαταληθεί. Το πρόσωπό του τον έκαιγε. Έκλεισε την πόρτα πίσω του με δύναμη και την διπλοκλείδωσε. Θεέ μου, λυπήσου τους, είπε και άφησε τα δάκρυα να κυλήσουν λυτρωτικά πάνω στα λιπόσαρκα μάγουλά του.

Βιβλίο

ΝΙΚΟΥ ΑΓΓΕΛΗ:

Αλέξιος Καλλέργης - Ο Μέγας Άρχων

(Αθήνα: Συμρωσιτάκης 1999, ε' έκδοση)

Οδημοσιογράφος (διευθυντής του περιοδικού «Ιστορία») και ιστορικός ερευνητής Νίκος Αγγελής από πολλά χρόνια ασχολείται με επιτυχία με θέματα παρμένα από την ιστορία και τη ζωή της Κρήτης. Μία από τις μορφές με τις οποίες έχει ασχοληθεί ο Ν. Αγγελής είναι ο «Μέγας Αρχων» Αλέξιος Καλλέργης, μία ηρωική και συνάμα δραματική ηγετική φυσιογνωμία της Κρήτης του 13ου αιώνα.

Στο συγκεκριμένο αξιόλογο βιβλίο επιχειρείται η εξέταση της προσωπικότητας και της δράσης του Καλλέργη σε κάθε έκφρασή της, μέσα στον αντιφατικό κόσμο του κατακτημένου από τους φράγκους βυζαντινού Ελληνισμού, που έδωσε όμως κι αξιόλογους Έλληνες άρχοντες.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΗΛ. ΤΣΙΛΙΒΙΔΗ:

Ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Ιωακείμ Αλεξόπουλος - Η ζωή και το έργο του

(Θεσσαλονίκη, 2001)

Με υπευθυνότητα απέναντι στις ιστορικές πηγές που ήταν διάσπαρτες τόσο στα έντυπα των Ελλήνων της Αμερικής, όσο και της περιοχής της Θεσσαλίας (κατά την προπολεμική, την πολεμική και την κατο-

χική περίοδο) και με σεβασμό στην προσωπικότητα και το έργο του αιδίμου Μητροπολίτη Ιωακείμ είναι γραμμένο το ερευνητικό βιβλίο του κ. Δ. Τσιλιβίδη.

Το συγκεκριμένο βιβλίο γραμμένο με τη μεθοδολογία της επιστημονικής μελέτης (υπεβλήθη επί δικτατορίας στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), αναδεικνύει σ' όλη της την έκταση την πολυσχίδα προσωπικότητα και το σημαντικό έργο που επετέλεσε όπου ετάχθη (στη Βοστώνη, στη Φωκίδα και κυρίως στη Μαγνησία).

Ιδιαίτερο κεφάλαιο αναφέρεται στη συμβολή του Μητροπολίτη στη διάσωση των εβραίων του Βόλου, για την οποία έχει τιμηθεί με Δίπλωμα Τιμής από την Ισραηλιτική Κοινότητα της πόλης, το 1995, και με τον ύψιστο τίτλο του «Δικαίου των Εθνών», το 1998, από το Ίδρυμα Γιαντ Βασέμ.

ΣΑΡΑΝΤΟΥ Π.
ΑΝΤΩΝΑΚΟΥ:

Ο Γολγοθάς ενός λαού (27 Απριλίου 1941 - 18 Οκτωβρίου 1944)

(Σπάρτη, 2001)

Πρόκειται για μία συνολική αποτύπωση του δράματος που υπέστη ο ελληνικός λαός από την τριπλή κατοχή (Γερμανών - Ιταλών - Βουλγάρων). Το δράμα αυτό δεν έχει προβληθεί στο εξωτερικό όπως η ιστορική αλήθεια το δικαιούται, μα και δεν το γνωρίζουμε σ' όλη του την έκταση ούτε εμείς οι παθόντες Έλληνες.

Το βιβλίο αποτελεί πραγματικό πόνημα αφού σ' αυτό παρουσιάζεται η περίοδος της Κατοχής από διάφορες πλευρές (ιστορική, οικονομική, κοινωνική, εθνολογική κ.λπ.) σ' όλες τις περιοχές της Ελλάδος και σ' όλη την έκτασή της.

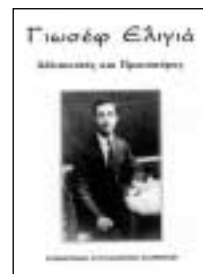
Ιδιαίτερα κεφάλαια της πολυσελίδης (700 σελίδες) αυτής μελέτης αναφέρονται, με χαρακτηριστικά στιγμιότυπα και με συγκεκριμένα στοιχεία, στο Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων.

Το σημαντικότερο προσόν του βιβλίου του κ. Σ. Αντωνάκου (γνωστού ιστορικού ερευνητή, παλαιού συνεργάτη του περιοδικού μας) είναι ότι μέσα στις σελίδες του «ζη» η καθημερινή διαβίωση των απλών Ελλήνων, πεινασμένων, τρομοκρατημένων αλλά που διατηρούσαν πάντα το πνεύμα αντίστασης κατά της βαναυσότητας των κατακτητών.

ΕΛΕΝΗΣ
ΚΟΥΡΜΑΝΤΖΗ:

Γιωσέφ Ελιγιά - Αλλιανιστής και Πρωτοπόρος

(Ιωάννινα: Νομοσχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, 2001)

Με την επέτειο των 100 χρόνων από τη γέννηση και των 70 από το θάνατο του ποιητή Γιωσέφ Ελιγιά και με την ευκαιρία της σειράς των εκδηλώσεων που έγιναν στη γεννέτειρά του, τα Ιωάννινα, η κα Ελένη Κουρμαντζή παρουσιάζει το παραπάνω βιβλίο.

Η συγγραφέας εργάστηκε φιλότιμα και αποδοτικά και εξέτασε πολύπλευρα την προσωπικότητα του Εβραιογιαννιώτη ποιητή. Δίνοντας δικές της ερμηνείες σε μερικά αμφιλεγόμενα σημεία που αναφέρονται στον Ελιγιά, η κα Κουρμαντζή, λέκτωρ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, ανέδειξε την τρυφερότητα και την παγκοσμιοποίηση των αισθαντικών στίχων του καθώς και της πρωτοποριακής παρουσίας του ως μεταφραστή και στοχαστή.

Διώξεις Εβραίων κατά την Κατοχή

Στα «Ιστορικά», της «Ελευθεροτυπίας» (26.4.2001), με θέμα τη Γερμανική Κατοχή (1941 - 1944), δημοσιεύονται τα παρακάτω για τις Διώξεις των Εβραίων.

Τον Μάρτιο του 1943 άρχισε να τίθεται σ' εφαρμογή στη Θεσσαλονίκη το σχέδιο εξόντωσης των Εβραίων. Ο πρωθυπουργός Λογοθετόπουλος, όταν έλαβε γνώση των μέτρων που λάβαιναν οι Γερμανοί, προέβη σε προσωπικές παραστάσεις προς τον Αλτενμπουργκ και στη συνέχεια του απηύθυνε δύο επιστολές (18 και 22 Μαρτίου 1943), στις οποίες όμως δεν έλαβε καμιά απάντηση. Σ' αυτές αναφερόταν η αγωνία του ελληνικού λαού για τις δοκιμασίες που υφίσταντο οι νομοταγείς και φιλήσυχοι Ισραηλίτες Έλληνες πολίτες και ζητείτο «άνευ αναβολής και μετά της μεγαλύτερας δυνατής δραστηριότητας» η προστασία της ζωής, της τιμής και των υλικών συμφερόντων «των μωσαϊκού θρησκευματος Ελλήνων πολιτών της Θεσσαλονίκης». Και ο Ιω. Ράλλης, απευθυνόμενος στον ίδιο, ζητούσε την ανάκληση των μέτρων που λαμβάνονταν εναντίον των Ισραηλιτών, «των οποίων ο αριθμός είναι λίαν περιορισμένος, είναι πλήρως αφομοιωμένοι γλωσσικώς και ιστορικώς προς τους γηγενείς, αναδείξαντες και ποιητάς, διακρινόμενους διά την ελληνικήν των συνείδησιν».

“CHRONIKA”

Organ of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis Str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++3010-32 44 315, fax: ++3010-33 13 852

e-mail: hhkis@hellasnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of the contents of issue 178, vol. 25

March – April 2002

✓ In his article titled "**Religions in dialogue today**", Professor Marios Begzos notes: "Dialogue is a theological and anthropological requisition. It responds to the essence of religion, which is defined as the relationship between man and the divine. Since each and every religion connects man to God in its own way, all religions together ought to interrelate through theological dialogue."

✓ **Angelos Sikelianos** was one of the greatest Greek poets of the 20th century. In 1949 he gave a lecture in Athens on the French Jewish author René Mordochai Guastalla, who was murdered by the Nazis during the Occupation. During his lecture, Sikelianos praised lavishly with beautiful words and poetical effusions the eternal contribution of the Jewish spirit in global civilization and saluted the national rebirth of the Jewish people through the re-establishment of the State of Israel.

In addition, in 1921, Sikelianos visited Jerusalem and quoted in his diary: "The Jewish people play a leading role in the spiritual world (Einstein, Berxson and others) and this is the reason why other nations aim at their crush."

✓ In his thorough study, Professor Ioannis Hasiotis refers to the extermination of the **Jewish Community of Drama** (Eastern Macedonia) during the Holocaust.

✓ In a literary analysis, Mr. Dimitris Tsinikopoulos renders **Prophet Habakkuk** from his corresponding Book.

✓ In a study, researcher Mr. Ioannis Doganis refers to the **Jewish presence in the island of Crete** from antiquity until 1944, when the Community was deported by the Nazis.

✓ Data on the **Jewish Community of Karditsa** (Thessaly), which was established in 1909 and

ceased to function in 1969, is included in a historic note by Mr. Raphael Frezis.

✓ One hundred **Jews from the region of Karditsa were rescued** during the German Occupation by the inhabitants of a small mountainous village in Thessaly who hid them.

✓ We publish a short story by Konstantinos Paschalis, titled "**René**", which was awarded a prize in the anti-racial competition announced by the Greek State Radio and the Central Board of Jewish Communities in Greece, in the "Memory of Greek Jews Martyrs of the Holocaust."

✓ The issue concludes with book presentations.

(Translation: Rebecca Kamhi)

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ:
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 010-32.44.315-8
E-mail: hhkis@hellasnet.gr
Internet site: <http://www.kis.gr>

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 010-72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

